

İNSAN HAKLARI GÜNDEMİ DERNEĞİ

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya 2007

İHGD/Kamusal Açıklama/TR - 001/2007

İnsan Hakları Gündemi Derneği'nin Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları:

Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007 Raporu

İnsan Hakları Gündemi Derneği

ANKARA

Güniz Sok. 38/8 06700 Kavaklıdere-Ankara/TURKEY

Tel: 0312 468 06 10-11 Fax: 0312 468 06 13

posta@rightsagenda.org

www.rightsagenda.org

İZMİR

859 Sok. No:4/605 Söğütlü İşh. Ahmetağa Mah. 35250 Konak-İzmir/TURKEY

Tel: 0232 489 55 28 Faks: 0232 489 70 39

DİYARBAKIR

Lise Cad. 1. Sok. Güneş Plaza, Kat:3/9 Diyarbakır/TURKEY

Tel: 0412 228 79 42 Faks: 0412 228 79 36

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

Rapor Özeti

İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD), Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya'ya yönelik insan hakları sorunlarını inceleme ziyaretini, bölge hakkında oldukça kritik kararların alındığı ve hızlı bir değişimin yaşandığı süreçte gerçekleştirdi. Bununla birlikte bölgenin insan haklarıyla tam olarak bütünleşmesine katkıda bulunan kurum ve kişilerle yapılan görüşmeler, İnsan Hakları Gündemi Derneğinin üstlendiği görevi zahmete değer kılmıştır.

İHGD'nin üstlendiği görev, bölgede insan haklarının geçmişine ve kaderine bir değer biçmekten çok, geleceğe dönük bir bakış açısı sergilemek ve bu yönde kurumlar arası işbirliği olanaklarını araştırmaktır. İHGD'nin üstlendiği görev, gerçekten oldukça olaylı bir haftada, 23 Şubat-4 Mart 2007 tarihleri arasında gerçekleşti. Bosna/Hersek bir yandan savaşın geride bıraktığı yaraları iyileştirmeye çalışırken, BM Uluslararası Adalet Divanı'nın 26 Şubat'ta açıkladığı kararlar bir anda yasa boğuldu. Kosova görüşmeleri sırasında ise Kosovalılar 3 Mart 2007'de BM elçisi *Martti Ahtisaari*'nin planını protesto hazırlıkları yapmakta ve her tarafı afişlerle donatmaktaydı. Makedonya görüşmelerinden kısa bir süre önce, Slovenya Başbakanı Janez Jansa, 27 Şubat 2007 Salı günü Üsküp'te yaptığı açıklamada, ülkesinin Makedonya'nın AB ve NATO üyelik hedeflerini desteklediğini söyledi. Bu süre zarfında Makedonya bir yandan ülkedeki en önemli sorunlardan bir olan Roman azınlığın entegrasyonu, diğer yandan Polis memurlarının insan haklarına saygı göstermesi için bir dizi faaliyete başlamıştı. İHGD böylesi hareketli bir dönemde, bölgedeki anayasal ve yasal korumanın pratiğe geçirilmesi ve uluslar arası insan hakları standartlarına nasıl uygun hale getirileceği konularına öncelik tanıması ve en uygun deneyim paylaşımı koşulları üzerinde odaklanmıştır.

İHGD üstlendiği görevin süresindeki darlığa ve ziyaret edilecek ülkelerin koşullarına bağlı olarak, görev süresinde bölgede faaliyet gösteren uluslar arası organizasyonların temsilcileri, hükümet yetkilileri, insan hakları örgütleri ve belli azınlık gruplarıyla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmeler önceden alınmış randevulara bağlı olarak belli bir plan doğrultusunda yapılmıştır. İHGD'nin gerçekleştirdiği görüşmeler sırasında öncelikli konular bölgedeki savaş suçlarının soruşturulması, azınlıkların konumu, işkencenin önlenmesi ve insan hakları bilincinin geliştirilmesi olmuştur. Görüşmeler iki grup halinde gerçekleştirilmiştir. Bosna/Hersek birinci araştırma grubunu oluşturmuştur. İkinci grup görevini Kosova ve Makedonya hakkında yapmıştır. Elinizdeki rapor, yapılan görüşmelerden elde edilen bulguları sergilemek amacıyla kaleme alınmıştır.

İHGD'nin hazırladığı "*İnsan Hakları Gündemi Derneği'nin Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007*" Raporu, Giriş ve Bağlam bölümlerinde bölge hakkında genel bir durum değerlendirmesi ve tarihe değindikten sonra, ziyaret edilen her ülkeyi ayrı başlık altında ele almaktadır. Rapor belli bir temaya odaklanmaktan çok, yukarıda da bahsedilen belli başlı insan hakları konularına değinmektedir.

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

Giriş

1. İHGD Balkanlardaki Kriz Bölgelerine ilk ziyaretini, bir başlangıç ziyareti olarak Kosova ve Makedonya'ya yönelik gerçekleştirmişti. Tarihsel ve kültürel açıdan Türkiye'nin yakın bağlarının bulunduğu Balkan'ların insan hakları açısından iki sorunlu ülkesine yönelik başlangıç ziyareti Eylül 2005'de yapılmıştı.. Bu, Türkiye'den bir insan hakları örgütünün her iki ülkeye de yaptığı ilk ziyaretler olma özelliği taşımaktadır. İHGD'nin 23 Şubat-4 Mart 2007 tarihleri arasında gerçekleştirdiği ikinci ziyaretin kapsamına Bosna/Hersek Federasyonu da dâhil edilmiştir. Eski Yugoslavya Cumhuriyeti'nin dağılma sürecinde, bölgede yaşanan iç savaşın izlerinin hala varlığını devam ettiriyor olması, hemen hemen yapılan tüm görüşmelerin gündeminde yer aldı. Bir yandan Eski Yugoslavya için Savaş Suçları Mahkemesinin yargılama ve tutuklamaları devam ederken, diğer yandan BM Uluslar arası Adalet Divanının Sırbistan hakkında verdiği karar, özellikle de Bosna/Hersek Federasyonu'ndaki görüşmeler açısından merkezi bir rol oynadı.

2. Bölgeye yönelik ziyaretler sırasında BM ve NATO güçlerinin bölgedeki etkinliği her yönüyle göze çapmaktaydı. Bunun yanı sıra özellikle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının bölgedeki etkinlikleri her yönüyle dikkat çekiciydi. AB, BM, AGİT tarafından sürdürülen ekonomik, sosyal ve kültürel çalışmaların yanı sıra STK faaliyetleri bölgede kalıcı bir barış ortamının sağlanması ile insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi için oldukça önemli katkıda bulunmaktadırlar.

I. İnsan Hakları Bağlamı

3. Bosna-Hersek'teki federal idari ve hukuki sistem oldukça karmaşık durumdadır. Kantonlar genel olarak Sırp, Boşnak ve Hırvat toplumlarının yerleşim birimlerindeki nüfus yoğunluğuna göre yapılanmakta ve yönetilmektedir. Dolayısıyla etnik dağılıma göre şekillenen kantonlarda bir başka etnik topluluğun normal şartlarda varlığını sürdürmesi oldukça zordur. Uluslararası kurumların ülkedeki varlığı güvenliğin ve asayişin sağlanmasına katkıda bulunmakla birlikte savaşın yıkıcı etkisinin özellikle Boşnaklar üzerinde yarattığı güvensizlik duygusunun aşılması için uzun bir zamana ihtiyaç duyulduğu gözlenmiştir. Savaş suçlusu olarak uluslararası mahkeme tarafından aranan kişilerin hala yakalanmamış olması ve Lahey Adalet Divanı'nın son kararı, savaşta büyük acılar yaşamış olan Boşnak toplumunun uluslar arası mekanizmalara olan inancını oldukça zayıflatmıştır.

4. Kosova'da ise nihai statü belirsizliği nedeniyle gerginliğin artmakta olduğu gözlenmiştir. %90 oranında Arnavut toplumunun egemenliğinde bulunan Kosova'da bağımsızlık talepleri her platformda dile getirilmektedir. Azınlık grupları ise temel haklar bakımından ciddi sınırlamalar ile karşı karşıyadır. Türk, Sırp ve Roman toplumları anadilde eğitim, yayın, mülkiyet ve örgütlenme hakkı gibi önemli sorunlar yaşamaktadır. Yakın gelecekte, Kosova'nın nihai statüsünün belirlenmesi ile birlikte uluslar arası toplumun Kosova'ya ilgisinin artacağı düşünülmektedir.

5. Makedonya, AB sürecinde gerçekleştirdiği anayasa reformu ve onayladığı uluslar arası sözleşmeler ile öne çıkmaktadır. Azınlıklara ilişkin göreceli sorunlara sahip olsa da Makedonya anayasası tüm azınlık toplumlarını resmen tarif ederek tanıyan bir ülke konumundadır. Hukuk reformu, ifade, din ve örgütlenme hakkının uluslar arası standartlarla güvence altına alınmış olması önemli iyileşmeler olarak göze çarpmaktadır. Bununla birlikte azınlık gruplarının karşılaştıkları engelleme ve ayrımcılık, kolluk güçlerinin keyfi davranışları, yerel düzeyde de olsa gözaltında işkence ve kötü muamele ile yargısız infaz

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

uygulamaları başlıca insan hakları sorunları olarak göze çarpmaktadır. Roman, Türk ve Sırp azınlık toplumları bu açıdan çeşitli sorunlara sahip bulunmaktadır.

II. Tarihsel Gelişimi İçinde Balkanlar ve Geçmişin Mirası¹

6. Tarihsel gelişimi bakımından Balkan Bölgeleri Pan-Slavizmin yanı sıra bölgeye özgü milliyetçilik nedeniyle Birinci Dünya savaşından günümüze bir kriz bölgesi olmaya devam etmiştir. Bölgenin etnik mozağine büyük zararlar veren milliyetçi akımların yarattığı hasar hala hissedilir niteliktedir.

7. Birinci Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çökünce Hırvatistan, Dalmaçya, Bosna-Hersek, Slovenya ve 1389'dan beri bağımsız olan Karadağ toprakları üzerindeki Slovenler, Hırvatlar, Boşnaklar ve Sırlar, Sırbistan Krallığı adı altında birleşti. Daha sonra bu krallığın ismi "Yugoslavya" şeklinde değiştirildi. Bu krallık 1929 yılına kadar devam etti. Bundan sonra ülke 1934 yılına kadar Kral Aleksandır-I'in diktatörlüğü altında kaldı. Onun öldürülmesiyle yönetim vekiller heyetine geçti.

8. Yugoslavya 1941 yılında Almanlar tarafından işgal edildi. Ülke içinde gerilla savaşları baş gösterdi. Rusya'dan destek alan Mareşal Josep Broz Tito, 1943 yılında ülkenin kontrolünü eline geçirdi. İkinci Dünya Savaşı sonunda Almanlar, Yugoslavya'dan geri çekildiler. Tito, iç harp esnasında muhalifi olan Draja Mikallaviç'i 1946 yılında idam ettirdi. Bu arada Yugoslavya 1945 yılında cumhuriyet oldu. Ardından 1946 yılında birleşik cumhuriyet haline geldi. Tito, hükümet başkanlığına getirildi. Tito ile birlikte Yugoslavya Sosyalist bir rejimi benimsedi.

9. Tito, Stalin'den farklı bir sosyalist siyaset izledi. 1968 Çekoslovak hareketinde, Rusya'ya muhalefet etti. Demir perde olarak adlandırılan Sosyalist Doğu Bloğundan farklı olarak Tito Batılı ülkelerle ticari ilişkiler içine girdi. 1972 yılında Hırvatistan Cumhuriyetinde olaylar çıktıysa da kısa sürede bastırıldı. Tito, 1979 yılında yapılan altı zirve toplantısı neticesinde Castro ile olan mücadelesini kazandı ve Üçüncü Dünya diye bilinen bağlantısızlar teşkilatını Rusya'nın nüfuzundan kurtardı.

10. Başkan Tito, 1980 yılında ölünce yerine Kollektif Başkanlık idaresi geldi. 1984 yılında devlet başkanlığı Veselin Djuranovic'e verildi. 1986'da "Sırbistan Sanatlar ve Bilimler Akademisi", Sırp milliyetçi bakış açısıyla Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin (YSFC) eleştirisini yapan bir memorandum yayınladı. Memorandumda, Sırbistan'ın diğer Yugoslav cumhuriyetleri tarafından istismar edildiği ve Sırların "tehdit altında olduğu" belirtilmiştir. Memorandumda kullanılan dil, Sırları ayaklanmaya itti.

11. 1989'da görülen ekonomik ve siyasal bunalım, Hırvatistan ve Slovenya cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Aynı yılın Haziran ayında 1389 yılında gerçekleşen Birinci Kosova Savaşı'nın 600. yıldönümü vesilesiyle, savaşın gerçekleştiği Gazimestan'da yaklaşık 1 milyon Sırp toplandı. Kitleye seslenen Slobodan Miloşeviç, YSFC'nin diğer cumhuriyetlerine gövde gösterisi yaptı. Sırp anayasasında yapılan değişiklikler sonucunda, Kosova'nın özerk statüsü iptal edilerek, bölgenin kontrolü doğrudan Belgrad'a verildi. Slobodan Miloseviç Sırbistan Cumhurbaşkanı seçildi.

12. 1990'da Doğu Bloğunda görülen yenileşme hareketleri Yugoslavya'ya da yansıdı ve 1990'da çok partili düzene geçildi. Kosova'nın özerk statüsünün iptal edilmesini protesto etmek için binlerce Kosovalı Arnavutun katıldığı ayaklanmalar çıktı. Belgrad, Yugoslav

Ordusunun ve Sırp polisinin bölgedeki varlığını güçlendirdi. Sıkıyönetim ilan edildi. Temmuz 1990'da Kosovalı Arnavut liderler bağımsızlıklarını ilan ettiler. Sırbistan, Kosova meclisini feshetti. Eylül ayna kadar devlete ait şirket ve kurumlarda çalışan 100.000'den fazla Kosovalı Arnavut işten çıkarıldı. Kosovalı Arnavutlara ait kültür kurumları kapatıldı ve Arnavutça eğitime, 1994 yılına kadar ara verildi.

13. 1991'de Radovan Karadžić'in liderliğindeki "Sırp Demokratik Parti" (SDS), Bosna'da "Sırp Otonom Bölgeleri"ni ilan etti. Bu olayla birlikte Bosna-Hersek kurumları, ülkenin bazı bölümlerindeki kontrolü kısmen yitirmeye başladı. Aynı yıl Arnavutluk, bağımsızlığını ilan eden Kosova Cumhuriyeti'ni resmen tanıdı.

14. Haziran 1991 itibariyle Slovenya, Hırvatistan, Makedonya bağımsızlıklarını ilan ettiler.

©Sırp Gazetesi Borba'dan; Alıntı
Yugoslavya Milliyetçiliğinin
Provakasyonu, Tanil Bora, Birikim
Yay., 1995, İst. S.193

Bu, aynı zamanda bölgede savaşa yol açacak olan bağımsızlıkların resmen ilanı oldu. Bunun ardından, bir zamanlar devletin ortak ordusu olan "Yugoslavya Halk Ordusu" (JNA) kısa sürede Sırp ordusuna dönüşerek önce 27 Haziran'da Slovenya'ya, sonra da Hırvatistan'a saldırdı. 3 Temmuz'da Hırvatistan'ın Krayina bölgesinde Sırp-Hırvat çatışmaları yoğunlaşmıştır. 8 Ekim'de Sırlar Hırvatistan'ın tarihi Dubrovnik şehrini de top ateşine tutmaya başlamışlardır. Hırvatistan'ın Vukovar kenti en şiddetli çatışmalara sahne olmuştur. Ağustos 1991'de Sırlar Vukovar'ı kuşatmaya başlamış, Kasım 1991'de ise ele geçirmişlerdir.

15. Temmuz 1991'de Yugoslavya Halk Ordusu Slovenya'dan ayrılmaya başladı. Eylül 1991'de Avrupa Topluluğu'nun Yugoslavya Konferansı, dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Carrington'un başkanlığında Hollanda'nın Lahey kentinde başladı. Lord Carrington'un planı, YSFC'nin altı cumhuriyetinin önce bağımsız devletler olarak tanınması, ardından da tercihe göre "Yugoslavya" adı altında aralarında tekrar bir çeşit bütünleşmeye girmeleriydi. Planda ayrıca Hırvatistan'ın Krayina bölgesindeki Sırlara geniş bir özerklik vaat edilmişti. Milošević'e çok fazla tavizin verildiği gerekçesiyle, Slovenler ve Hırvatlar bu plana karşı çıktı. Yine Eylül 1991'de Makedonya parlamentosu, Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etti. Makedonya, Yugoslavya'dan savaştan ayrılan tek ülke oldu.

16. Eylül 1991'de BM Güvenlik Konseyi, tüm Yugoslavya coğrafyasına silah ambargosu koyan 713 Sayılı Kararı aldı. Böylece BM, Yugoslavya krizinin çözümünde daha aktif rol almaya başladı. 8 Ekim 1991'de dönemin BM Genel Sekreteri Javier Perez de Cuellar, Cyrus Vance'i YSFC Özel Temsilcisi olarak atadı.

17. Aralık 1991'de Avrupa Topluluğu'nun oluşturduğu "Badinter Komisyonu" hazırladığı bir raporda, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde olduğunu belirterek; insan hakları, demokrasi ve azınlıkların korunması alanında belirli kriterlerin sağlanması koşuluyla, bağımsızlık ilan eden cumhuriyetlerin tanınacağını duyurdu.

18. Ocak 1992'de Bosnalı Sırlar yeni bir anayasa kabul ederek Sırp Cumhuriyeti'nin temellerini attı. Şubat 1992'de BM Güvenlik Konseyi 743 Numaralı Kararıyla, barışı koruma misyonu UNPROFOR'un (United Nations Protection Force) oluşturulmasına ve eski YSFC'deki çatışma bölgelerinde görevlendirilmesine yeşil ışık yaktı.

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

19. Mart 1992’de gerçekleşen referandum sonucunda Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etti. Bosnalı Sırlar referandumu boykot etti. Avrupa Topluluğu Dönem Başkanı olan Portekiz Dışişleri Bakanı José Cutileiro Lizbon’da bir konferans örgütleyip, Bosna-Hersek’in üç etnik bölgeden oluşan üniter bir devlete dönüştürülmesini önerdi. “Cutileiro Planı” olarak bilinen bu plan, etnik bölgelere karşı çıkan Boşnaklar tarafından reddedildi. Nisan 1992’de Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi Bosna-Hersek’in bağımsızlığını tanıdı. Aynı gün Bosna Savaşı başladı.

20. 1992’de "Pasif direnişi" savunduğu ve şiddet eylemlerini reddettiği için Balkanların Gandhi’si olarak bilinen, yazar İbrahim Rugova, bağımsızlığını ilan eden Kosova Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanı seçildi ve bir meclis kuruldu. Kosova’nın bağımsızlığı Arnavutluk haricinde Belgrat Hükümeti dahil olmak üzere diğer ülkeler tarafından tanınmadı. Hırvatistanlı Sırlar ayaklanarak Krayina bölgesinde bağımsızlık ilan ettiler. Nisan 1992’de Sırbistan ve Karadağ Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’ni oluşturdu.

21. Temmuz 1992’de Mate Boban’ın liderliğindeki Bosnalı Hırvatlar, Hırvatistan Cumhuriyeti’nin de desteği ile, Bosna-Hersek’in güneyinde “Hersek-Bosna Cumhuriyeti”ni ilan ettiler. Ağustos 1992’de “Eski Yugoslavya Üzerine Uluslararası Konferans” Londra’da düzenlendi. Burada Bosna Savaşı’nın sona erdirilmesinde Batı odaklı herhangi bir askeri müdahaleye yer verilmeyeceği, savaşın diplomatik araçlarla çözülmesi gerektiği belirtildi.

22. Ocak 1993’de Hırvatistan ordusu Krayina bölgesindeki Sırlara karşı harekete geçti. Aynı zamanda Bosna-Hersek’te Boşnak-Hırvat çatışmaları şiddetlendi. Daha önce Sırlara karşı ortak mücadele eden Boşnak ve Bosnalı Hırvatlar, kendi aralarında savaşıma başladı.

23. Nisan 1993’de Sırp Cumhuriyeti Meclisi “Vance-Owen Planı”ni reddetti. İlkbahar 1993 boyunca BM arabulucusu Vance ve AB arabulucusu Owen’in hazırladığı barış planı gündemdeydi. Vance-Owen Planı, Bosna-Hersek’in bir federasyon çatısı altında on özerk kantona bölünmesini öngörüyordu. Planla en büyük haksızlık Boşnaklara yapılmıştı. Bosna’daki nüfus oranları yüzde 43,7 olmasına rağmen, Bosna topraklarının sadece yüzde 26,36’sının Boşnakların kontrolüne bırakılması planlanıyordu.

24. Mayıs 1993’de BM Güvenlik Konseyi, Srebrenitsa’nın yanı sıra Saraybosna, Tuzla, Jepa, Gorajde ve Bihaç’ı “güvenli bölge” ilan eden 824 Sayılı Kararı aldı. Ağustos 1993’de Owen ve Stoltenberg, hazırladıkları üç cumhuriyetli konfederasyonun anayasal ilkelerini ve Bosna-Hersek topraklarını Sırlara %52, Müslümanlara %30 ve Hırvatlara %17 oranında bölen haritaları içeren barış anlaşması taslağını taraflara sundular. Bosnalı Sırlar plana olumlu cevap vererek, Bosnalı Hırvatlar ise Hersek-Bosna Cumhuriyeti’nin tanınması durumunda planı kabul edeceklerini duyurdu. Boşnaklar ise, Bosnalı Sırp ve Hırvat milislerin zorla ele geçirdikleri topraklardan çekilmeleri halinde planı kabul edebileceklerini açıkladı.

25. 25 Mayıs 1993’de BM Güvenlik Konseyinin 827 Sayılı Kararı kabul edilerek, Eski Yugoslavya için Uluslar arası Ceza Mahkemesi (ICTY) oluşturuldu. Mahkeme 1991’den beri eski Yugoslavya topraklarında uluslar arası insancıl hukukun ciddi ihlallerine karşı bir tavır almak ve uluslar arası barışa yönelik tehdide bir karşılık vermek amacıyla faaliyete geçti. Mahkeme Avrupa Bölgesinde İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan Nürnberg Savaş Suçları Mahkemesi’nden sonraki ikinci uluslararası mahkeme oldu. Mahkeme 1949 Cenevre Sözleşmeleri’nin ağır ihlalleri, savaş hukukunun ihlalleri, soykırım ve insanlığa karşı suçları yargılamakla yetkilendirildi.

26. 5 Şubat 1994'de Boşnakların kontrol ettiği Saraybosna'daki Markale pazar yerine yapılan saldırı sonucunda, 68 kişi öldürüldü ve en az 100 kişi yaralandı. Mart 1994'de Washington'da düzenlenen bir törenle, Bosna-Hersek topraklarında bir Boşnak-Hırvat federasyonunun (Bosna ve Hersek Federasyonu'nun-FBiH) kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzalandı.

27. Temmuz 1994'de Cenevre'de bir araya gelen ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya dışişleri bakanları, Temas Grubu uzmanlarının hazırladıkları barış planını ve Bosna-Hersek'i yüzde 51:49 oranında bölen haritaları onayladı ve taraflara sundu. Boşnak ve Bosnalı Hırvatlar planı kabul edeceklerini bildirirken, Bosnalı Sırp Saraybosna ve Bihaç kentleri ile ilgili düzenlemelerin, hayati çıkarlarına ters düştüğünü duyurdu.

28. 11 Temmuz 1995 Srebrenitsa Katliamı: Srebrenitsa kenti, BM tarafından güvenli bölge ilan edildikten iki yıl sonra Bosna Savaşı'nın en büyük katliamına sahne oldu. Bosnalı Sırp 12-77 yaşları arasındaki binlerce Müslüman erkeği toplayarak, BM birliklerinin gözleri önünde öldürdü.ⁱⁱ

6-8 Temmuz 1995: Bosnalı Sırp güçler Srebrenitsa'yı kuşattı. Kentte Sırp'ların kuzeydoğu Bosna'daki diğer saldırılarından kaçarak sığınan onbinlerce Müslüman sivil vardı. Onları hafif silahlarla donatılmış 600 Hollandalı asker koruyordu. Petrol stoklarının azaldığı kente mayıs ayından beri gıda sevkiyatı yapılamamıştı. Sırp'lar, Srebrenitsa'yı bombalamaya başladı. Müslüman savaşçılar, barış gücü askerlerine teslim ettikleri silahları geri istedi ama reddedildi.

9 Temmuz 1995: Bosnalı Sırp'lar bombardımanı yoğunlaştırdı. Güneydeki kamplardan kaçan binlerce mülteci kent merkezine akın etti. Bosnalı Sırp'lar, 30 Hollandalı askeri rehin aldı. Sırp'ların Hollandalı birlikler çekilirken açtıkları ateşte de bir asker öldü.

10 Temmuz 1995: Hollandalı komutan Albay Ton Karremans, BM'den hava desteği istedi. BM Komutanı General Janvier önce bu isteği reddetti, ancak talep tekrarlanınca kabul etti. Nato uçakları gelmeden Sırp topçusunun ateşi durdu; BM saldırısı ertelendi. Akşama dek kente 4 bin göçmen yığıldı; sokaklarda panik havası vardı. Hollandalı askerlerin mevzileri çevresinde büyük kalabalıklar oluştu. Hollandalı komutan kentin ileri gelenlerini topladı ve eğer Sırp'lar sabah 06.00'ya kadar çekilmezse, Nato uçaklarının hava bombardımanı yapacağını söyledi.

11 Temmuz 1995: Sırp güçleri çekilmedi. 09.00'da Albay Karremans'a yakın hava desteği talebini yanlış formla yaptığı bildirildi. 10.30'da yeni formla iletilen talep, General Janvier'e ulaştı. Ancak sabah 06.00'dan beri havada olan Nato uçakları yakıt ikmali için İtalya'daki üsse dönmek zorunda kaldı.

Bosnalı Sırp komutan Mladić'le Hollandalı albayla birlikte içerken.©AP

Potocari'deki Hollanda üssüne sığınan mültecilerin sayısı 20 bini buldu. Bunlardan çoğu kadın, çocuk ve yaşlıydı. 14.30'da Hollanda'ya ait iki F-16 uçağı, Sırp mevzilerine iki bomba attı. Sırp'lar ellerindeki rehinelere öldürme ve mültecileri bombalama tehdidiyle karşılık verince, saldırılar askıya alındı. İki saat sonra Bosnalı Sırp komutan Ratko Mladić, Sırp televizyon kameraları eşliğinde kente girdi. O akşam Mladić, Hollandalı komutanı çağırarak eğer silahlarını teslim etmezlerse Müslümanlar'ın öldürüleceği ultimatoyunu verdi.

12 Temmuz 1995: Kadın ve çocukları Müslüman bölgesine götürecek otobüsler geldi. Sırp lar 12-77 yaş arasındaki tüm erkekleri 'savaş suçu sorgusu için' ayırdı. Bunu izleyen 30 saat içinde 23 bin kadın ve çocuğun kentten çıkarıldığı tahmin ediliyor. Yüzlerce erkeğe kamyon ve depolara dolduruldu. O gece kentten kaçarak dağlara sığınmaya çalışan 15 bin Müslüman savaşçı top ateşine tutuldu.

İsrailli grafik sanatçısı Yossi Lemel'in BM'in 50. yıl dönümünde Bosna Savaşındaki rolünü eleştiren çalışması. (1995)

13 Temmuz 1995: Silahsız Müslümanlar'ın katli, yakındaki Kravitsa köyünde başladı. Barış gücü askerleri Potocari üssünde bulunan 5 bin Müslüman'ı teslim etti. Karşılığında Bosnalı Sırp lar 14 Hollandalı askeri salıverdi.

16 Temmuz 1995: Srebrenitsa'dan Müslüman bölgesine yürüyerek ulaşan mültecilerin anlattıklarıyla, katliam haberleri ilk kez duyuldu. BM ve Bosnalı Sırp lar arasındaki pazarlıklar sonucu Hollandalı askerlerin kentten ayrılmasına izin verildi. Silah, gıda ve tıbbi stoklarını geride bıraktılar. Bosnalı Sırp ların Srebrenitsa'yı ele geçirmesini izleyen beş günde binlerce Müslüman erkek öldürüldü.

29. -Temmuz 1995'de Sırp mahkemesi, paralel bir polis kuvveti kurmakla suçlanan 68 Kosovalı Arnavutu sekiz yıla varan hapis cezalarına çarptırdı. Ağustos ayında Sırp yetkililerin yüzlerce Hırvat Sırp mülteciyi Kosova'ya yerleştirmek istemesi, etnik Arnavutlar arasında protestolara neden oldu.

30. Ağustos 1995'de Sırp mevzilerini hedef alan ve birkaç gün sürecek olan NATO müdahalesi başlatıldı. Radar ve haberleşme sistemleri, silah depoları, bazı askeri üsler gibi askeri unsurlar, temel müdahale hedefleri oldu.

31. 21 Kasım 1995'de Dayton Barış Antlaşması eski Bosna-Hersek, YFC ve Hırvatistan cumhurbaşkanları, sırasıyla Aliya İzetbegoviç, Slobodan Miloşeviç ve Franyo Tucman tarafından imzalandı. Antlaşmanın bir eki olan ülke anayasası gereğince, Bosna-Hersek iki birimden oluşan bir devlet haline gelmiştir. Bunlardan biri on kantona bölünmüş ve Boşnaklar ile Hırvatların kontrolünde olan "Bosna ve Hersek Federasyonu", diğeri ise Sırp ların kontrolündeki "Sırp Cumhuriyeti"dir.

32. 1996'da Kendilerini Kosova Kurtuluş Ordusu* (UÇK) olarak adlandıran ayrılıkçı bir grup ilk defa ortaya çıkarak, Sırp polisi ve devlet görevlilerine yönelik bir dizi bombalama ve saldırı eylemini üstlendi.

33. 1997'de UÇK; Sırp liderler, Sırp polisi ve Sırp larla işbirliği yapan Kosovalı Arnavutlara yönelik saldırılar düzenledi. Karma nüfusa sahip pek çok köyden etnik Sırp lar çıkarıldı. Ekim 1997'de Sırp polisi, Kosovalı Arnavut öğrencilerin düzenlediği gösterilere müdahale etti; bu durum yeni UÇK saldırılarını da beraberinde getirdi.

34. 1998'in Şubat ayından itibaren Sırbistan, Kosova'da geniş çaplı bir baskı hareketine başladı. Çoğunluğunu Kosovalı Arnavutların oluşturduğu düzinelerce insan öldürüldü ve yüzbinlerce sivil evlerini terketmek zorunda bırakıldı. Nisan 1998'de yapılan referandumda Sırp ların yüzde 95'i Kosova'da uluslararası arabuluculuğa "hayır" dedi. Mayıs 1998'de

* Sonradan Ulusal Kurtuluş Ordusu ismini aldı.

Miloseviç ve Rugova, ilk kez bir araya geldi, fakat Decani'de düzinelerce Kosovalı Arnavutun ölümüyle sonuçlanan Sırp saldırısının ardından, Arnavut tarafı görüşmelere devam etmeme kararı aldı.

35. Eylül 1998'de bölgedeki Sırp saldırılarının ardından 22 Kosovalı Arnavut Kosova'nın merkezinde ölü bulundu. BM Güvenlik Konseyi, Kosova'da ateşkes ilan edilmesini öngören bir karar çıkardı ve Belgradlı yetkilileri, bu karara uymadıkları takdirde "ek önlemlerle" karşı karşıya kalacakları konusunda uyardı. Ekim 1998'de Sırp askeri hedeflerine yönelik bir NATO hava saldırısı tehdidiyle karşı karşıya kalan Miloseviç, ABD temsilcisi Richard Holbrooke'un arabuluculuk ettiği bir anlaşma çerçevesinde, Kosova'daki Sırp birliklerinin bir kısmını çekmeyi ve 2000 AGİT gözlemcisinin bölgede görev yapmasını kabul etti. Aralık 1998'de ateşkestten bu yana yaşanan en kötü çarpışmada 36 UÇK askeri Sırp güçleri tarafından öldürüldü. Altı Sırp vatandaşın bir kafede öldürülmesi, Sırp lar arasında geniş çaplı protestolara yol açtı. Kuzeyde yaşanan çatışmalarda en az 15 kişi öldü.

36. 16 Kasım 1998'de Eski Yugoslavya için Savaş Suçları Mahkemesi (ICTY) ilk kararını verdi. ICTY Savcısı Richard J. Goldstone'nun 19 Mart 1996'da *Zejnir Delalic, Zdravko Mucic, Hazim Delic and Esad Landzo* hakkında, *Celebici Kampı*'ndaki operasyonlar nedeniyle hazırladığı iddianameyi karara bağlayan ICTY, *Zejnir Delalic*'i suçsuz bulurken, *Zdravko Mucic, Hazim Delic ve Esad Landzo* 'yu Cenevre Sözleşmelerini ve Savaş Hukukunu ihlal ettikleri gerekçesiyle suçlu buldu.

37. Ocak 1999'da Racak köyünde 45 etnik Arnavutun cesedi bulundu. Şubat-Mart 1999'da Uluslararası toplumun arabuluculuğunda, savaşı tarafların temsilcileri ile Fransa'nın Rambouillet kentinde barış görüşmeleri gerçekleştirildi. Kosovalı Arnavutların imzaladığı anlaşma önerisini Sırp temsilcilerin reddetmesi üzerine 19 Mart'ta görüşmeler durdu. 20 Mart 1999'da Uluslararası barış gözlemcileri, güvenlik sorunları ve NATO'nun olası hava saldırıları nedeniyle bölgeden ayrıldı. 24 Mart 1999'da NATO, Yugoslavya'ya yönelik hava saldırılarına başladı. 10 Haziran 1999'da NATO Genel Sekreteri Javier Solana hava saldırılarını durdurdu. BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 No'lu Kararı ile Yugoslavya'nın, şiddet eylemlerine bir an önce son vererek, askeri, polis ve paramiliter güçlerini hızla bölgeden çekmesi kararlaştırıldı. Kosova'yı BM idaresine bırakan karar çerçevesinde ayrıca UNMIK'in kurulması ve NATO liderliğindeki barışı koruma gücü KFOR'un bölgede konuşlanması öngörülüyordu.

İsraili grafik sanatçısı Yossi Lemel'in Kosova'da ki Müslüman Arnavutların katledilmesiyle ilgili çalışması. (1999)

38. 2000 yılında Yugoslavya'nın başkenti Belgrad'da tırmanan sokak gösterilerinin ardından Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç görevinden uzaklaştırıldı. 1 Nisan 2001'de Slobodan Miloşeviç kendisine bağlı olan adamlarıyla 26 saatlik bir direnişten sonra teslim oldu ve yargılanmak üzere Lahey'deki ICTY'ye teslim edildi.

39. Mart 2001'de UÇK Gerillalarının Makedonya Kosova sınırındaki Tanuseviç köyüne gelerek, bölgedeki Makedon güvenlik güçlerinden 3'ünü öldürdükten sonra, oraya gelen KFOR askerleriyle de çatışmaya girmesi sonucunda bölgedeki gerginlik yeniden tırmandı. NATO ve Uluslar arası Toplumun Müdahaleleri sonucunda çatışmalar dindi.

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

40. Kasım 2001’de Kosova’da gerçekleştirilen ilk demokratik genel seçimi Rugova'nın partisi Kosova Demokratik Ligi (LDK) kazandı. Şubat 2002’de Rugova, Kosova cumhurbaşkanı seçildi. Bayram Recepti, başbakanlık görevine getirildi.

41. 14 Ekim 2003’de Sırp ve Kosovalı Arnavut liderler, 1998-1999 yıllarında yaşanan çatışmaların ardından ilk kez Viyana’da yüz yüze görüştüler. Aralık 2003’de BM, Kosova'nın nihai statüsünü belirlemeye yönelik görüşmelerin 2005 yılında başlayabilmesi için Kosova'nın uyması gereken standartları açıkladı.

42. Mart 2004’de Kosova ve Makedonya sınırında yeniden gerginlikler yaşandı. Kısa sürmesine rağmen bölgede görülen en şiddetli olay olarak kabul edilen etnik çatışmalar sonucunda 19 kişi öldü ve yüzlercesi de yaralandı. Çatışmalar sırasında yüzlerce konut ve düzinelerce dini eser tahrip oldu. Ekim 2004’de LDK’nın seçimleri kazanmasının ardından Rugova yeniden cumhurbaşkanı seçildi; Rugova’nın tekrar seçilmesi Kosovalı Sırp tarafından boykot edildi. Eski UÇK komutanı ve Kosova'nın Geleceği için İttifak’ın lideri Ramush Haradinaj, başbakanlık koltuğuna oturdu.

43. Mart 2005’de Kosova Başbakanı Haradinaj, Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi’nde (ICTY) savaş suçu iddialarıyla yargılanacağı için başbakanlıktan istifa etti. Haradinaj’dan boşalan koltuğu Bayram Kosumi devraldı.

44. 21 Ocak 2006’da balkanların Gandhi’si Cumhurbaşkanı Rugova, Priştine’deki evinde akciğer kanserinden öldü. Kendisinden sonra Fatmir Sejdiu cumhurbaşkanı oldu. 20 Şubat 2006’da Kosova’nın nihai statüsü ile ilgili olarak Sırp ve Kosovalı Arnavut yetkililer arasında ve doğrudan BM denetiminde gerçekleşen görüşmeler Viyana’da başladı. Görüşmelere, BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın temsilcisi, eski Finlandiya Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari başkanlık etti. Mart 2006’da partisinin eleştirilerine maruz kalan Kosumi başbakanlık görevinden istifa etti. Kosumi’nin ardından Kosova’nın yeni başbakanı, eski UÇK komutanlarından Agim Ceku oldu. Ekim 2006’da yapılan referandumda Sırp seçmenler, Kosova’yı Sırp topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak nitelendiren yeni anayasayı kabul etti. Bu kararı Kosovalı Arnavutlar protesto etti.

45. 11 Mart 2006’da Yugoslavya’nın Eski Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç, yargılamasının devam ettiği Lahey’deki hücresinde ölü bulundu.

46. 21 Mayıs 2006’da Karadağ bağımsızlığını ilan etti.

47. 2007’de Martti Ahtisaari’nin Kosova’nın Statüsüne dair hazırladığı plan hem Kosovalı Arnavutlar hem de Sırbistan tarafından reddedildi. Kosova’da sokak gösterileri patlak verdi. Şubat ayında yapılan sokak gösterileri sırasında göstericilerle polis arasında çıkan çatışmada iki kişi öldü. Ardından 20 Şubat 2007’de Priştine’de meydana gelen patlamalar sonucu BM Araçları zarar gördü. Patlamaları UÇK üstlendi. Kosova’nın nihai statüsüne dair görüşmeler halen devam ediyor.

48. Bosna-Hersek’in yaptığı başvuruyu değerlendiren BM Uluslararası Adalet Divanı, 26 Şubat 2007’de açıkladığı kararla Srebrenitsa’da yaşananların soykırım suçu niteliğinde olduğunu belirtti. Ancak BM Adalet Divanı Sırbistan yönetiminin bu suçun işlenmesiyle ilgili olarak doğrudan bir sorumlu tutulamayacağını, sadece soykırım suçunu önleme yükümlülüğünü yerine getirmemekten ötürü so-rumlu olduğu kararına vardı. Bu karar Bosna-Hersek’te büyük bir üzüntüyle karşılandı.ⁱⁱⁱ

BM Uluslararası Adalet Divanı'nın 26 Şubat'taki kararından sonra Bosna-Hersek'in günlük gazetelerinde karar karşısındaki şaşkınlığı ifade eden haberler.

49. Haziran 2007'de dünyanın en çok aranan savaş suçu zanlılarından Ratko Mladić'in sağ kolu olarak bilinen Bosnalı Sırp'ların eski bir generali Zdravko Tolimir tutuklanarak ICTY'ye sevk edildi. Lahey'deki uluslararası mahkemeye işbirliğinden sorumlu olan Sırp yetkili Rasim Ljajic, Zdravko Tolimir'in tutuklanışının Belgrat hükümetinin bu konudaki "yeni kararlılığının" bir işareti olduğunu açıklarken, en çok aranan iki isimden Radovan Karadžić ve Ratko Mladić'in 11 yıldır yakalanamamış olması tepki almaya devam ediyor.

50. 28 Eylül 2007 itibariyle halen yargılama faaliyetleri devam eden ICTY'nin resmi olmayan rakamlarına göre 46 sanık ICTY'nin gözaltı merkezi olan UNDU'da (United Nation Detention Unit) bulunuyor; 7 sanık geçici olarak serbest bırakılmış durumda; 53 sanığın süreci devam ediyor, 8 sanık temyiz aşamasında; 1 sanık mahkeme tarafından suçsuz bulundu; 2 sanık mahkeme tarafından yargılanmayı bekliyor; 26 sanığın yargılanmasına yeni başlandı; 12 sanık sorgu hâkiminin önünde; savaş suçu işledikleri gerekçesiyle *Goran Hadžić, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Stojan Župljanin* hala aranıyor; 108 sanığın davası sonuçlandı; davalarda 7 kişi suçsuz bulunarak serbest bırakıldı; 52 kişi ceza aldı, ceza alanlardan 8 kişi cezaevine gönderilmeyi bekliyor, 26 kişi cezaevine gönderildi, 16 kişi cezasını çekti, 2 kişi cezasını çekerken öldü; 13 dava 11 Nolu kural gereği ulusal mahkemelere aktarıldı; iddianamelerden 20 tanesi mahkemeye intikal etmeden önce geri çekildi; 7 kişinin duruşmadan önce öldüğü rapor edildi; iddianamelerden 5 tanesi mahkemeye intikal ettikten sonra geri çekildi; aralarında Yugoslavya'nın Devlet Başkanı Slobodan Milošević'in bulunduğu 3 kişi davaları devam ederken gözaltında öldü; 1 kişi de geçici olarak serbest bırakıldığı sırada öldü^{IV}.

ICTY'nin, savaş suçu işledikleri gerekçesiyle aradığı *Goran Hadžić, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Stojan Župljanin* hakkındaki tutuklama emrini duyuran "aranyor" afişi.

Ülke Ziyaretleri

III- Bosna-Hersek Federasyonu

a) Genel Politik Durum

— Güvenlik

51. Bosna Hersek'te güvenlik 1992'den beri Uluslararası Toplum tarafından temin edilmektedir. Şubat 1992 ve Aralık 1995 tarihleri arasında bölgede BM Koruma Gücü (UNPROFOR) görev yapmıştır. UNPROFOR ilk olarak bölgenin askerden arındırılması amacıyla Hırvatistan'da kurulmuştur. Daha sonra görev alanı insani yardım sevkıyatına destek vermek, "uçuşa kapalı" ve "güvenli bölge" olarak ilan edilmiş alanları izlemek için Bosna Hersek'i de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. UNPROFOR daha sonra sınır bölgelerinde önleyici izleme yapmak amacıyla Makedonya'ya yerleştirilmiştir. Mart 1995'de UNPROFOR UNCRO(Hırvatistan), UNPROFOR (Bosna Hersek) ve UNPREDEP(Makedonya) olarak yeniden yapılandırılmıştır

52. 1995'de Bosna Hersek'te kanun uygulayıcılarının faaliyetleri, polis reformu gerçekleştirmek gibi geniş çaplı bir fonksiyonla BM Bosna Hersek Misyonu (UNMIBH) görev yapmaya başladı. UNMIBH insani yardım, mülteciler, mayın temizleme, insan hakları, seçimler, alt yapının iyileştirilmesi, ekonominin yeniden yapılandırılması gibi BM'nin diğer çalışma alanlarıyla ilgili faaliyetleri de koordine etti. UNMIBH görevini 31 Aralık 2002'de tamamladı.

53. Bosna Hersek'te güvenliğin sağlanmasındaki en etkin rolü 1995'den beri NATO üstlenmiştir. BM Güvenlik Konseyinin 1031 sayılı kararı ve Dayton Barış Anlaşması gereği 1995-1996 tarihleri arasında bölgede IFOR (Implementation Force) görev yapmıştır. Aralık 1996 ve Aralık 2004 tarihleri arasında yine NATO'ya bağlı uluslar arası bir güç olan SFOR (Stabilisation Force) Bosna Hersek'te güvenliğin sağlanması ve savaşın yarattığı yıkımın giderilmesi amacıyla görev yaptı. Aralık 2004'den beri bölgede aranan savaş suçlarının bulunması, anti-terörizm ve güvenliğin sağlanması amacıyla NATO ve AB ortaklığında yeni bir yapı oluşturuldu. NATO-AB ortaklığında oluşturulan yapı hala operasyonlarına devam ediyor. Tüm bunların haricinde Bosna Hersek'e ait bir polis gücü oluşturulmuş durumda.

54. Bosna Hersek savaşın acılarını yeni yeni sarmaya başlayan bir ülke konumundadır. Ülkenin başkenti Saray-Bosna'ya girildiğinde göze çarpan ilk şey, binaların üzerindeki mermi deliklerinin hala var olduğudur. Gündelik hayat yavaş yavaş normalleşmeye başlamış bulunmaktadır. Bununla birlikte sokaktaki insanların "affettik ama unutmayacağız" veya "sadece ara verdik" şeklindeki sözleri savaşın yarattığı travmanın hala devam ettiğine dair veriler sunmaktadır. Bu tür sözlerin varlığı, bölgedeki uluslar arası gücün varlığını önemli bir süre daha devam ettirmesi gerektiğinin somut bit göstergesi olarak yorumlanmalıdır.

55. İHGD'de Bosna Hersek ziyareti sırasında ülkedeki genel insan hakları durumu hakkında bilgi almak amacıyla hem bölgede faaliyet yürüten Hükümetlerarası Organizasyonlar ve hükümet yetkileri hem de sivil toplum örgütleriyle görüşmeler gerçekleştirmişti. Bu bağlamda İHGD Bosna Hersek'te AGİT(Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) Bosna Hersek Misyonu, Açık Toplum Enstitüsü, Bosna Hersek Kayıpları Araştırma Komisyonu Başkanı

Amor Masovic, Saraybosna Barosu, Balkan İnsan Hakları Ağı, Balkan Araştırmalarını Raporlama Ağı ve Saraybosna Doğu Araştırmaları Enstitüsünden Türkolog Amina S. Jesenkovic ile temaslarda bulunmuştur.

Savaş sırasında açılan ateşler sonucu alevler içinde kalan tarihi Saraybosna Ulusal Kütüphanesi.

1992'de savaşı protesto etmek için yıkılan Saraybosna Ulusal Kütüphanesinin içinde Çello çalan cellist Vedran Smailović © Mikhail Evstafiev- OSCE Magazine April 2006

Restore edilmeyi bekleyen Saraybosna Ulusal Kütüphanesinin Şubat 2007'deki son hali. © IHGD

- Siyasi Sistem^v

56. Bosna Hersek yasalar güvencesinde, serbest ve demokratik seçimlerle yönetilen demokratik bir devlettir. Bununla birlikte Bosna-Hersek'te siyasi sistem oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Devlet ve yönetim bölümleri düzeyinde ikili bir sistem vardır: Boşnak Müslümanlar'dan ve Hırvatlar'dan oluşan Bosna Hersek Federasyonu ile Bosna Hersekli Sırp'lardan oluşan Bosna Sırp Cumhuriyeti. Bosna Hersek'in kuzeydoğusunda yer alan Brcko Bosna Hersek Devleti'nin egemenliğinde özerk bir yönetimdir ve ne Bosna Hersek Federasyonu'na ne de Bosna Sırp Cumhuriyeti'ne bağlıdır.

- Devlet düzeyinde

57. **Cumhurbaşkanı:** Bosna Hersek'in üç üyeli yapısında (Boşnak, Hırvat ve Sırp) doğrudan halkoylaması ile dört yılda bir yenilenen cumhurbaşkanlığı sistemi vardır. Üçlü başkanlık sisteminin başkanlığı sekiz ayda bir değişir. Bu üçlünün başkanı devletin de başıdır. Cumhurbaşkanlığı'nın görevleri daha çok dış politika ile ilgilenmek, büyükelçileri atamak, uluslararası antlaşmalarda devleti temsil etmek, uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütleri ile eşgüdüm sağlamak gibi işlerden ibarettir.

58. **Yasama:** Ülkenin yasama gücü iki bölümden oluşan ve oturumlarını başkent Saraybosna'da gerçekleştiren **Bosna Hersek Parlamenter Meclisi'nin** elindedir. Her bir bölümün bir başkanı ve iki başkan yardımcısı bulunur (bir Sırp, bir Hırvat ve bir Boşnak). **Temsilciler Kurulu** [Predstavnicki dom] iki yıllık bir dönem için yönetim bölümlerindeki parti listelerinden seçilen 42 üyeden (28 üye Bosna Hersek Federasyonu'ndan, 14 üye Sırp Cumhuriyeti'nden) oluşur. **Halklar Kurulu** [Dom Naroda] ise Bosna Hersek Federasyonu'nun Halklar Kurulu ile Sırp Cumhuriyeti'nin Ulusal Meclisi tarafından iki yıllığına seçilen 15 üyeden (5 Sırp, 5 Boşnak ve 5 Hırvat) oluşur.

59. **Yürütme:** Dışişleri, ekonomik işler ve mali politikalardan sorumlu bir bakanlar kurulu ulusal hükümeti temsil eder. Bu kurulun başkanı (bu kişiye başbakan da denir) cumhurbaşkanı tarafından atanır ve bu atamanın temsilciler kurulu tarafından onaylanması gerekir. Bakanlar ve yardımcıları bakanlar kurulu başkanı tarafından belirlenir, atamaların da

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

temsilciler kurulu tarafından onaylanması gerekir. Anayasaya göre, bütün bakanların 2/3'ünden daha fazlası Bosna Hersek Federasyonu'ndan olamaz. Her bakanın iki yardımcısı vardır, yardımcıları bakanla aynı federasyon ya da cumhuriyetten olamaz. Bakanlar kurulu başkanı, bakanlar ve bakanların yardımcıları - hâlen 6 bakan ve 12 bakan yardımcısından oluşan - kabineyi meydana getirir.

— *Yönetim bölümleri düzeyinde*

60. Cumhurbaşkanı: Her bir yönetim bölümünün yürütme erkine mensup bir başkanı ve başkan yardımcısı vardır. Başkan ve başkan yardımcısı altı ayda bir görev değiştirirler.

61. Yasama: Bosna Hersek Federasyonu Parlamentosu Federasyon'un iki bölümden oluşan yasama organıdır. Her bir bölümün bir başkanı ve bir başkan yardımcısı bulunur. Bu bölümlerden biri olan Temsilciler Kurulu 140 üyeden oluşurken, diğer bölüm olan Halklar Kurulu 80 üyeden (30 Hırvat, 30 Boşnak ve 20 diğer). Parlamento üyeleri iki yıllığına seçilirler. Sırp Ulusal Meclisi Sırp Cumhuriyeti'nde yapılan halkoylaması ile nispi temsile göre iki yıllığına seçilen 83 üyeden meydana gelir.

62. Yürütme: Bosna Hersek Federasyonu Hükümeti'ne başbakan ve yardımcısı başkanlık eder. Hükümet, 12 bakan ile bu bakanların yardımcıları ve yanı sıra iki sandalyesiz bakandan oluşur. Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti'ne başbakan başkanlık eder. Hükümet, başbakanın dört yardımcısı ile 17 bakandan oluşur.

63. Yargı: Anayasa Mahkemesi dokuz üyeden oluşur: dört üye Bosna Hersek Federasyonu temsilciler kurulunca, iki üye Sırp Cumhuriyeti'nin ulusal meclisince, Bosna Hersek'li olmayan üç üye ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Başkanı'nca seçilir. 1999 yılının Kasım ayında kurulan yeni bir devlet mahkemesi devlet düzeyindeki davalara ve yönetim birimlerinde görülen davalara ilişkin yapılan temyiz başvurularına bakar. Her yönetim biriminde bir yüksek mahkeme bulunur. Bosna Hersek Federasyonu'nda kanton mahkemelerine ek olarak bölgesel mahkemeler de bulunurken Sırp Cumhuriyeti'nde beş bölgesel mahkeme mevcuttur.

64. Uluslararası Yönetim: Yüksek Temsilcilik Ofisi: Dayton Antlaşması'nın medeni alanda uygulanışını denetler. Bu ofisin geniş müdahale yetkisi mevcuttur ve örneğin siyasetçileri Dayton hükümlerine aykırı davrandıkları gerekçesi ile görevlerinden uzaklaştırma yetkisine sahiptir. Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin temsilcisi Barış Yeniden Kurma Konseyi'nin bir Kurulu tarafından belirlenir ve belirlenen kişi BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanır. *AGİT'in Bosna Hersek'teki görevi:* 1995 yılının Aralık ayında başlamıştır; konsey demokratik değerleri, insan haklarında denetim ve ilerleme sağlanmasını, seçimlerin düzenli bir biçimde örgütlenip gerçekleştirilmesini ve silah denetimi ile güvenlik sağlayıcı önlemler getirilmesini amaçlamaktadır. *İletişim Düzenleme Odası:* yöneticileri yüksek temsilciler kurulunca atanan bağımsız ve yerel bir örgüttür. İşlevi: TV, radyo, mobil telefon vb. iletişim alanlarında lisans düzenlemeleri ve dağıtımını gerçekleştirir. *BM Uluslararası Polis Gücü (UNIPTF)* silahlı bir güç değildir ve yerel polisi denetlemekle görevlidir.

b) Genel İnsan Hakları Durumu

65. Bosna Hersek, 22 Mayıs 1992'den beri Birleşmiş Milletler'in, 24 Nisan 2002'den beri de Avrupa Konseyinin üyesidir. Bosna Hersek 1 Eylül 1993'de BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesini ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ni onaylamıştır. Bosna

Hersek aynı zamanda 12 Temmuz 2002’de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni onaylamış bulunmaktadır. Bugüne kadar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Bosna Hersek hakkında sonuçlandırdığı ilk ve tek dava olan 31.10.2006 tarihli *Jeličić v. Bosnia and Herzegovina* (application no. 41183/02) davasında, AIHM Bosna Hersek’in AIHS’nin 6.1(adil yargılanma hakkı – bir mahkemeye erişim) ve 1 Nolu Protokolün 1. (mülkiyet hakkı) maddelerini ihlal ettiği hükmüne varmıştır.

66. Bosna Hersek’te AGİT tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 5 (Özgürlük ve Güvenlik Hakkı) ve 6 (Adil Yargılanma Hakkı) maddeleri konusunda eğitimler yapılmaktadır. Bunun haricinde Uluslar arası Toplum tarafından yürütülen herhangi bir İnsan Hakları Eğitimi çalışması mevcut değildir.

67. Bosna Hersek’te gündemi en fazla meşgul eden konulardan bir tanesi kuşkusuz ki savaş suçlarının soruşturulması ve yargılanması sürecidir. Ülkede savaş suçlarının soruşturulması ve yargılanmasıyla ilgili olarak toplam 6 özel mahkeme görev yapmaktadır. Bu mahkemelerde yerel yargıçlar ve savcılar çalışmaktadır. Savaş suçlarıyla ilgilenen özel mahkemeler ICTY ile işbirliği halindedir. Ancak savaş suçlarıyla ilgili özel mahkemeler gerekli adli süreçleri gereği gibi yerine getirememektedir. Dosyalar ve davalar çok karmaşıktır ve mahkemeler belirleyici nitelikte kararlar verememektedir.

68. Bosna Hersek’teki ekonomik alt yapı feci şekilde zarar gördüğü için ekonomik sosyal ve kültürel haklar konusunda yapılan faaliyetlerin önemli bir kısmı ekonomik alt yapının yeniden oluşturulmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu konuda uluslar arası toplum yerel belediyelerle işbirliği içindedir.

69. Güvenlik kuvvetleri tarafından uygulanan şiddet ve işkence ve kötü muamele vakaları endişe verici niteliktedir. Şiddet uyuşturucu kullananlara, azınlıklara ve özellikle Roman Azınlığa mensup kişilere yönelik gerçekleşmektedir. Gözaltına alınma ve işkence veya kötü muamele gören mağdurlara yönelik hizmet veren herhangi bir ücretsiz adli sistem mevcut değildir. Adli yardım için iyi ve kaliteli hizmet alabilmenin ön koşulu iyi ücret ödemekten geçmektedir.

Saraybosna havalimanında savaş suçluları ve kadın ticareti hakkındaki afişler. ©İHGĐ

70. Hapishaneler bir diğer önemli çalışma alanıdır. Ülkede toplam 13 tane hapishane vardır. Hapishanelerde yaklaşık olarak 3000 kişinin kaldığı tahmin edilmektedir. Hapishane koşulları çok kötüdür. Özellikle azınlıklara ve zihinsel engellilere yönelik kötü muamele vakaları söz konusudur.

71. İnsan kaçakçılığı ülkenin mücadele etmek zorunda olduğu bir başka konudur. Saraybosna havalimanına indiğinizde karşılaştığınız iki afişten bir tanesi kadın ticaretine diğeri ise ICTY tarafından aranan savaş suçlularına ilişkindir. İnsan kaçakçılığıyla ilgili yaşanan sorun sadece kadın ticareti ile sınırlı değildir. Özellikle Roman çocukların başka ülkelere satılmasıyla ilgili yeni başlayan bir sorun daha söz konusudur. AGİT bünyesinde insan kaçakçılığına dair yeni bir kurulmuş ve çalışmalarına devam etmektedir.

72. Bosna Hersek’te faaliyet gösteren ve doğrudan doğruya insan haklarıyla ilgilenen tek STK Balkan İnsan Hakları Ağıdır(BİHA). Bunun haricinde doğrudan insan haklarıyla ilgilenen STK yoktur. BİHA Güneydoğu Avrupa Bölgesindeki insan hakları örgütleri tarafından Ekim

1998'de Kopenhag'da kurulmuştur. Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Sırbistan'da faaliyet yürüten 44 örgütü bünyesinde toplamıştır. İnsan hakları eğitimi, kadın ticaretinin durdurulması, işkence ve kötü muamelenin önlenmesi, insan hakları örgütlerinin kapasitesinin geliştirilmesi, dezavantajlı grupların hakları, haklara erişim, mülkiyet hakkı ve BİHA ağının genişletilmesi temel çalışma alanlarını oluşturmaktadır. BİHA Bosna Hersek'te ve Güneydoğu Avrupa Bölgesinde yaşayan herkesin insan hakları sorunlarıyla ilgilenmektedir.

73. İHGD Delegasyonu, BİHA ziyareti sırasında Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti'ndeki Helsinki İnsan Hakları Komitesi üyesi, insan hakları savunucusu *Dusko Kondor*'un 22 Şubat 2007'de hunharca öldürüldüğü haberini almıştır. İHGD *Dusko Kondor*'un öldürülmesi nedeniyle duyduğu derin üzüntüyü ifade etmek ister.

c) Kayıplar

74. Bosna Hersek Kayıpları Araştırma Komisyonu Başkanı Amor Masovic, İHGD Delegasyonu kendisini ziyaret ettiği sırada, hala yeni mezarlar bulunduğunu belirtmiştir. BM Uluslar arası Adalet Divanının kararını soğukkanlılıkla karşılayan Amor Masović, Adalet Divanının her şeye rağmen savaş sırasında yaşananlara soykırım demesinin bir ilerleme olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, Sırbistan'ın yaşanan soykırımdan sorumlu tutulmamasına ilişkin kararın politik olduğu, Bosna Hersek'teki tüm çevrelerin ortak kanaati durumundadır.

75. Bosna Hersek Kayıpları Araştırma Komisyonu Başkanı Amor Masovic, toplu mezarların her yere dağıldığını ancak 4 tane büyük mezar bulunduğunu belirtmiştir. Ne yazık ki, kurbanları cesetleri parçalanarak farklı yerlere gömülmüştür. Bu yüzden mağdurların kimliklerine ulaşmak oldukça uzun bir çaba ve zaman gerektirmektedir. Net olmamakla birlikte kayıp sayısının 8000'nin üzerinde olduğu belirtilmiştir. Amor Masović yeni isimler eklendikçe sayının artmasından endişe edilmekte olduğunu belirtmiştir. Şu ana kadar mağdurlar için 2 Milyon Euro tazminat Sırp tarafından ödenmiştir. Ancak tazminat olarak ödenen 2 Milyon Euro doğrudan ailelere gitmemektedir.

Toplu mezar görüntüleri. © BiH Kayıpları Araştırma Komisyonu

c) Azınlıklar

76. Bosna Hersek'in etnik mozaiği pek çok farklı azınlık grubunu barındırmaktadır. Bununla birlikte ülkede azınlıklarla ilgili farklı sıkıntılar yaşanmaktadır. 1991 yılındaki tespitlere göre Bosna Hersek Nüfusunun %44'ü Boşnak, %31'i Sırp, %17'si Hırvat, %5,5'i Yugoslav, %2,5'i diğer'dir. 2001 yılındaki tahmini bir rakama göre ülkenin nüfusu 3.922.205'dür. Dini açıdan Bosna Hersek'in %40'ı Müslüman, %31'i Hristiyan (Ortodoks), %15'i Hristiyan (Katolik), %4'ü Hristiyan (Protestan) ve diğerleridir. Ülkenin etnik dağılımı ve kesin nüfusu hakkında sağlıklı veriler neredeyse hiç yoktur. Resmi diller Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça'dır.

Savaşta sonra nüfus sayımı yapılmamıştır. Savaş sırasında ve savaş sonrasında yaşanan insan göçü göz önüne alınarak sağlıklı bir nüfus sayımının yapılması zorunlu görülmektedir.

77. Bosna Hersek anayasasında Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar resmen tanınmış durumdadır. Ancak Romanlar ve Yahudiler resmen tanınmış değildir. Ülkede özellikle Romanların durumları oldukça kötüdür. Roman halkına karşı ciddi önyargılar vardır ve Romanlar ayrımcı muamelelere maruz kalmaktadır. Roman halkının önemli bir bölümü eğitimsizdir. Roman çocuklarının çok azı eğitim hakkında yararlanabilmektedir.

78. Bosna Hersek'te hâlihazırda çok küçük bir kesim etnik açıdan bütünleşmiştir. Hala büyük bir kesim etnik açıdan bir kabullenme sorunu yaşamaktadır. Genç nüfus önemli bir dinamik teşkil etmekte ve yaşlı nüfusa göre birbirini daha fazla kabullenebilmektedir.

79. Sayıları çok az olmakla birlikte, Radikal İslamcı *Vahabi* tarikatının Bosna Hersek'teki faaliyetleri endişeyle karşılanmaktadır.

IV- Kosova

a) Genel Politik Durum

- Güvenlik

80. Kosova'da güvenlik Haziran 1999'dan beri uluslararası toplum tarafından sağlanmaktadır. Güvenlik BM Kosova Geçici Yönetimi (UNMIK) ve NATO'ya Kosova Gücü (KFOR) tarafından temin edilmektedir. UNMIK, BM Güvenlik Konseyinin 1244 sayılı kararıyla oluşturulmuştur^{vi}.

81. BM Güvenlik Konseyinin 1244 sayılı kararı, UNMIK'i temel sivil idari işlevleri yerine getirmek; Kosova'da öz yönetimin ve özerkliğin kurulmasını temin etmek; Kosova'nın geleceğine dair statüyü belirleyecek siyasi süreci kolaylaştırmak; tüm uluslararası kurumların insani ve felaket yardımlarını koordine etmek; temel alt yapının yeniden inşasını desteklemek; sivil kanunları ve sivil düzeni sağlamak; insan haklarının yaygınlaşmasını sağlamak ve tüm mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin Kosova'daki evlerine geri dönmelerini güvenli ve engelsiz bir şekilde temin etmekle görevlendirmiştir.^{vii}

82. UNMIK kendi görev alanı kapsamında dört aşamalı bir eylem planı uygulamaktadır. Birinci aşama olağanüstü durumun sonunda, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin liderliğinde Haziran 2000'de tamamlanmış ve bunun yerini Mayıs 2001'de yeni bir eylem planı konulmuştur. Buna göre I. Aşama BM liderliğinde Polis ve Adalet mekanizmalarının oluşturulması; II. Aşama BM Liderliğinde Sivil İdarenin oluşturulması; III. Aşama AGİT liderliğinde Demokratikleşmenin ve Kurumsallaşmanın oluşturulması; AB liderliğinde Yeniden yapılanma ve Ekonomik Kalkınmanın temin edilmesi öngörülmektedir.^{viii}

83. UNMIK'in Ekim 2006 verilerine göre Kosova'da 42 ülkeden 1374 kişilik uluslararası bir polis gücü ve 7203 kişilik Kosova Polis Gücü ülkede görev yapmaktadır. Kosova Polis Gücünün % 86.35'i erkek, % 13.65'i kadındır; % 83.91'i Arnavut, % 10.32'si Sırp ve % 5.77'si diğer etnik gruplardan oluşmaktadır^{ix}.

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

84. İHGD Delegasyonu Bölgedeki ilk gözlemlerinde gerek ülkenin başkenti Priştina ve gerekse Kosova'dan Makedonya'ya geçerken yollardaki genel güvenlik durumunun, olağanüstü hallere özgü olduğunu saptamıştır. Her yerde dolaşan ve gerek UNMIK'e gerekse KFOR'a ait askeri jipler ve KFOR panzerleri bunun en somut göstergesi niteliğindedir. Mevcut koşullar altında İHGD Delegasyonu ülkedeki genel insan hakları durumu hakkında bilgi edinebilmek amacıyla *İnsancıl Hukuk Merkezi, Kosova Açık Toplum Enstitüsü, Kosova Ombudsman Kurumundan Kosova Ombudsmanı Hilmi Jashari ve kurum uzmanı İbrahim Aslan, Kosova Adalet Bakan Yardımcısı Altay Suroy*'la görüşmelerde bulunmuştur.

- Siyasi Sistem

85. Kosova'daki idari sistem genel olarak BM liderliğinde yürütülmektedir. Bu yönde atılan ilk adım 15 Mayıs 2001'de kabul edilerek yürürlüğe giren Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasasıdır.^x Anayasaya göre 13 Haziran 2002'de Çok-Etnik yapılı özerk bir yönetim oluşturulmuştur. 23 Ekim 2004'deki seçimlerden sonra 120 üyeli Çok-Etnik yapılı bir parlamento oluşturulmuştur. İdari sistemde bir Devlet Başkanı, bir Başbakan, bir Başbakan Yardımcısı, bir Parlamento başkanı ve 15 Bakan bulunmaktadır. Ayrıca ülkenin idaresinde çok etnik yapılı bünyesi için önemli bir rol oynayan 30 Belediye ve bu belediyelere ait 30 belediye meclisi bulunmaktadır.^{xi}

86. Kosova'nın nihai statüsünü belirlemek için BM Kosova Özel Temsilcilik Ofisi (UNOSEK) oluşturulmuştur.^{xii} BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari'nin hazırladığı plan^{xiii} Kosovalı Arnavutlar ve Sırbistan tarafından reddedilmiştir. Kosova ile ilgili görüşmeler halen devam etmektedir. Kosovalı Arnavutlar tam bağımsızlık isterken, Sırbistan Kosova'nın kendi toprağı olduğunu ve Ahtisaari'nin Kosova'ya fazla hak tanıdığı görüşündedir.

- Yargı

87. Kosova'daki yargı sistemi Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi kapsamındaki Öz-Yönetim Geçici Kurumları içinde yer almaktadır. Anayasanın 9.4 Maddesi Yargı Sistemiyle ilgilidir. Kosova Yüksek Mahkemesi, Bölge Mahkemeleri, Belediye Mahkemeleri ve Adi Suçlar Mahkemeleri olmak üzere toplam 4 mahkeme mevcuttur. Mahkemeler yürürlükteki yasalar aksini belirtmediği sürece kamuya açıktır. Anayasaya göre Kosova'da herkes, kendi hak ve yükümlülüklerine ilişkin tüm konuların ve kendisine isnat edilen tüm suçlamaların, uygun bir süre içinde bağımsız ve tarafsız mahkeme tarafından karara bağlanmasını sağlama hakkına sahiptir.^{xiv}

3 Mart 2007'de Başkent Priştina'da Ahtisaari planını protesto etmeye çağıran afişler. © İHGD

88. Anayasa yargıçların bağımsız ve tarafsız olması gerektiğini ve başka bir kamu görevi yapmaması gerektiğini ifade etmektedir. Kosova'daki tüm mahkeme yargıçları, yüksek ahlaki karaktere ve yeterli niteliklere sahip kişiler olmalıdır. Yargı sisteminde görev yapanlar, Kosova halkının çeşitliliğini yansıtır. Uluslararası yargıçlar ve savcılar, BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi tarafından belirlenecek kurallara uygun olarak görev yapar. Anayasada Bölge ve belediye savcılarının yanı sıra, Kosova Kamu Savcısı mevcut olacağı belirtilmektedir.^{xv} UNMIK verilerine göre ayrıca 25 Uluslar arası Yargıç ve Savcı Kosova'da görev yapmaktadır.^{xvi}

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

89. Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi'ne göre Anayasa Çerçeve Konularına ilişkin kararlar Özel Yüksek mahkeme tarafından verilmektedir. Özel Yüksek Mahkemenin yetkileri kapsamında “*Kosova Başkanının, Meclis Başkanlığı üyelerinin, Meclis Komitelerinin, en az beş Meclis ya da Hükümet üyesinin talebi üzerine, İnsan Haklarına ilişkin 3'üncü Bölümde belirtilen uluslararası hukuki anlaşmalar da dahil olmak üzere, Meclis tarafından kabul edilen kanunların bu Anayasal Çerçeveye aykırı olup olmadığı*” şeklinde bir yargı (9.4.11.a)^{xvii} da yer almaktadır.

b) Genel İnsan Hakları Durumu

90. Kosova Statüsünün belirsizliği nedeniyle henüz herhangi bir uluslar arası mekanizmanın üyesi değildir. Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi'nin 3. Bölümü İnsan Haklarıyla İlgilidir.^{xviii}

91. Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi'nin 3. Bölümünde “Kosova’da yaşayan tüm insanlar, ne sebeple olursa olsun hiçbir şekilde ayrımcılığa uğramadan, insan hakları ve temel özgürlüklerden eşit olarak yararlanır.” (3.1) denmektedir. Anayasanın 3.2. maddesi Öz-Yönetim Geçici Kurumlarının *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Avrupa Sözleşmesi ve ilgili Protokoller, BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve ilgili Protokoller, BM Her Türlü Irk Ayrımının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, BM Kadınlara Yapılan Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Bölgesel ve Azınlık Dillerine İlişkin Avrupa Şartı ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Anlaşması* dahil olmak üzere uluslararası alanda tanınan insan hakları ve temel özgürlüklere uyar ve bunları teminat altına alır denmektedir. Anayasanın 3.3 maddesine göre yukarıda belirtilen hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler söz konusu Anayasal çerçevenin bir parçası olarak doğrudan Kosova’da uygulanmasını öngörmektedir.^{xix}

92. Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi'nin 3.4 maddesinde, ayrıca “*Kosovalı tüm mülteciler ve yerlerinden olmuş kişiler evlerine geri dönme ve mal ve mülklerini geri alma hakkına sahiptir. Kosova’daki yetkili kurum ve kuruluşlar, Kosovalı mültecilerin ve yerlerinden olmuş kişilerin evlerine güvenli bir şekilde dönmelerinin sağlanması için gerekli bütün önlemleri alır ve mülteciler ile yerlerinden olmuş kişilerle ilgili olarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve diğer uluslararası kuruluş ve sivil toplum örgütlerinin çalışmaları ile tam bir işbirliği sağlamalıdır.*” denmektedir.^{xx}

93. Kosova’da doğrudan insan haklarıyla ilgili çalışan bir sivil toplum örgütü yoktur. Daha önce insan haklarıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar akademik çevrelerin oluşturduğu girişimlerden ibarettir. İnsan haklarıyla ilgili sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri daha çok savaş suçlarının soruşturulması ve insani yardımla ilgilidir. İnsani yardımların önemli bir bölümü okul ve belediyelerin alt yapılarının iyileştirilmesine yöneliktir. Kayıplar konusunda bölgedeki sivil toplum örgütlerinin yanı sıra UNMIK’e bağlı olarak Adli Tıp ve Kayıp Kişilere dair Ofis (OMPF) faaliyet yürütmektedir.^{xxi}

94. Savaş suçlarının soruşturulması, kayıpların bulunması hala önemli bir konudur. NATO verilerine göre çatışmalar sırasında en az 5000 kişi öldürülmüştür^{xxii}. UNMIK, Uluslararası Kızıl Haç Komitesinin (ICRC) Ağustos 2006 sonundaki verilerine dayanarak aileler tarafından toplam 5977 vaka için başvuru açıldığını belirtmektedir. Bu vakalardan 2268 tanesi kayıplarla ilgilidir: Toplam 1884 kayıp olduğun belirtilmektedir; söz konusu kayıplardan 384 kişinin öldüğü rapor edilmiş ancak vücutları bulunamamıştır. 3709 kişinin dosyası kapatılmıştır: Dosyası kapatılan vakalardan 946 tanesi ICRC tarafından ziyaret edilmiştir; 2130 kişinin öldüğü ve gömüldüğü aileler tarafından bildirilmiştir; gözaltındayken ziyaret

edilemeyen fakat hayatta olduğu bilinen 417 kişinin serbest bırakılması veya kaçması söz konusudur; 216 kişinin dosyası idari gerekçelerle kapatılmıştır^{xxiii}.

Kosova Parlamentosunun önündeki kayıp resimleri ©İHGD

95. Kosova'da insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılmasıyla ilgili en önemli mekanizmalardan bir tanesi Kosova Ombudsman'ıdır. Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi'nin 10. Maddesine göre Kosova'daki tüzel ve gerçek kişiler, tehdit altında kalmaksızın, insan hakları ihlalleri ya da Kosova'daki kamu mercilerinin yetkilerini kötüye kullanmasına yol açan eylemlere ilişkin olarak bağımsız makama (Ombudsman) şikayette bulunma hakkına sahiptir. Ombudsman, yürürlükteki UNMIK kanunlarına uygun olarak şikayetleri kabul etme ve araştırma, denetleme, önleyici adımlar atma ve ilgili konularda öneri ve tavsiyelerde bulunma konusunda yetkiye sahiptir.(10.1-2)^{xxiv}

96. Kosova Ombudsmanlığı özerk bir yapıya sahiptir. Kosova Ombudsmanlığını son olarak Hilmi Jashari yürütmektedir. Kosova Ombudsmanlığı yaptırım gücüne sahip olmamaklar beraber Kosova'daki insan hakları sorunlarının tarafsız ve bağımsız bir şekilde soruşturulması ve kamuoyuna duyurulması açısından oldukça önemli bir görevi yerine getirmektedir. Hazırlanan Yıllık Raporlar Kosova'da tüm topluluk dillerine çevrilmektedir.

97. Kosova'da mahkeme kararlarının uygulanmasında gecikmeler yaşanmaktadır. Savaş öncesi uygulanan hukukla savaş sonrasında uygulanan UNMIK kanunları arasında çatışma yaşanmaktadır. Mülkiyet hakkı temel bir sorundur. Mevcut hukuk sisteminin ciddi bir şekilde güncellenmesi gerekmektedir.

98. Toplumsal olaylarda yaşanan polis şiddeti, insan kaçakçılığı, devlet memurlarının insan hakları konusundaki bilinç eksikliği temel sorunlardır. Ayrıca yasalarda yoksullar, etnik azınlıklar, engelliler, kadınlar (özellikle de yalnız kadınlar) ve çocuklar konusundaki belirsizlikler ve eksikliklerin yol açtığı ayrımcılık bir diğer temel insan hakları sorununu teşkil etmektedir.

99. İnsan Haklarının korunması ve yaygınlaştırılmasındaki temel eksikliklerden birisi yeterli koruyucu mekanizmaların bulunmamasıdır. Kosova Ombudsman Kurumu kapsamında Çocuk Hakları Ekibi, Ayrımcılık Karşıtı Ekip ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Birimi düzenli çalışmalar yapmakta, yasalardaki ve uygulamalardaki eksiklikleri takip ederek raporlamaktadır. Ancak, tüm bunlar Kosova'daki insan haklarının korunması için yeterli olmadığı gibi UNMIK kapsamında gerçekleşen ihlallerin soruşturma dışında tutulması önemli bir sorun oluşturmaktadır.

c) Azınlıklar

100. UNMIK Ekim 2006 verilerine göre yaklaşık 1.9 milyonluk Kosova'nın toplam nüfusunun % 90'nı Arnavut; % 6'sı Sırp; %2'si Müslüman Boşnak ve Gorani; %1.5 Roman, Aşkali ve Mısırlı, %1'i Türk'tür^{xxv}.

101. Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi'nin 4. maddesi topluluk haklarına yöneliktir. 4. Maddeye göre Aynı etnik, din ya da dil grubuna mensup kişilerin oluşturduğu topluluklar, kendi etnik, kültürel, dinsel ve dilsel kimliklerini muhafaza etme, koruma ve ifade etme konusunda bu bölümde belirtilen haklara sahiptir. Hiç kimse kendisinin hangi topluluğa mensup olduğunu ifade etmek ya da bir topluluğun üyesi olduğunu belirtmek zorunda değildir. Kişilerin, kendilerinin bir topluluğa mensup olmalarını açıklaması ya da açıklamaması hakkı, herhangi bir olumsuzluğa neden olmamalıdır. Öz-Yönetim Geçici Kurumlarına, yürüttükleri politika ve uygulamalarında, toplulukların bir arada yaşamalarını sağlamak, topluluklar arası uzlaşmayı desteklemek ve toplulukların kimliklerini muhafaza etme, koruma ve geliştirmek için uygun şartların oluşturulması rehberlik etmelidir. Buna göre topluluklar ve topluluk üyeleri aşağıdaki haklara sahiptir:

2005 AGİT verilerine göre Kosova Belediyelerindeki Etnik Dağılım. Kaynak: Wikipedia Sözlüğü.

Kendi dillerini ve alfabelerini, Kosova'daki mahkemeler, ve diğer resmi kamu kurumlar ve kuruluşlar da dahil olmak üzere serbestçe kullanma; kendi dillerinde eğitim görme, kendi dillerinde bilgiye erişme; Kamu kurumlarında her düzeyde istihdam edilme konusunda ve her düzeyde kamu hizmetlerinden yararlanma konusunda eşit fırsatlara sahip olma; kendi aralarında ve Kosova veya Kosova dışındaki diğer ilgili toplulukların üyeleri ile bir sınırlamaya maruz kalmaksızın iletişim kurma; Yasalara uygun olarak toplulukların sembollerini kullanma ve sergileme; kendi topluluklarının çıkarlarını geliştirmek için dernekler kurma; Yerel, bölgesel ve uluslararası sivil toplum örgütlerine bu tür örgütlerin prosedürlerine uygun olarak herhangi bir engelle karşılaşmadan iletişim kurma ve bu tür örgütlere katılma; Kendi basın ve yayın organlarını kurmak da dahil olmak üzere, kendi topluluklarının dili ve alfabesinde bilgi sağlama; Eğitim müfredatının, yürürlükteki yasalara uyması, topluluklar arasında hoşgörü ruhunu yansıtması ve insan haklarına ve tüm toplulukların kültürel geleneklerine saygılı olması şartı ile, yürürlükteki yasalara uygun olarak kamu fonları da dahil olmak üzere mali desteğin

sağlanabileceği, başta kendi dillerinde ve alfabelerinde eğitim alma olmak üzere kendi topluluklarının kültür ve tarihlerine uygun eğitim sağlama ve eğitim kurumları kurma; Toplum geleneklerine saygıyı geliştirme; İlgili kamu kuruluşları ile işbirliği içinde, topluluk açısından dini, tarihi ya da kültürel öneme sahip alanları koruma; mevcut standartlara uygun olarak, ayrımcılığa tabi olmaksızın, kamu sağlık ve sosyal hizmetlerini alma ve bu hizmetleri verme; Dini kurumların faaliyetini sağlama; İlgili dillerde program yapmanın yanı sıra kamu basın ve yayınına erişim ve temsil edilme garantisine sahip olma; tamamen şeffaf kalmak şartıyla, kendi üyelerinden ya da Kosova dışındaki kuruluşlardan gönüllü katkılar toplayarak ya da Öz-Yönetim Geçici Kurumları tarafından sağlanacak finansmanı olarak etkinliklerini finanse etme.^{xxvi}

Kosova Prizen Belediyesine ait çok dilli bir tabela©IHGD

102. Öz-Yönetim Geçici Kurumları, tüm toplulukların ve üyelerinin yukarıda belirtilen haklardan yararlanmasını sağlar. Söz konusu Geçici Kurumlar, istihdam konusunda toplulukların kamu kurumlarında her düzeyde adil şekilde temsil edilmesini de sağlar. BMGS BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi, insan haklarını koruma ve geliştirme ve barışı tesis edecek etkinlikleri destekleme konusunda BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 Sayılı Kararının (1999) kendisine verdiği doğrudan sorumluluklara dayanarak, toplulukların ve üyelerinin haklarının korunması amacıyla gerekli durumlarda öz-yönetimin işleyişine müdahale etme yetkisini elinde bulundurur.^{xxvii}

103. Kosova'da topluluk ve topluluk üyelerinin haklarını koruyan en önemli mekanizmalardan bir tanesi Ombudsman'dır. Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi'ne göre Ombudsman, özellikle çok ciddi ya da sistematik hak ihlalleri iddialarına ve topluluklar ve üyelerinin haklarının ihlal edilmesine ilişkin iddialar da dahil olmak üzere, topluluklar ve üyelerinin maruz kaldıkları ayrımcılık iddialarına özellikle öncelik tanır(10.3)^{xxviii}.

104. İHGD Delegasyonu'nun görüşme yaptığı sivil toplum örgütleri Kosova'daki etnik grupların dillerinde yayınlanmış insan hakları materyallerinin ve özellikle de insan hakları eğitimiyle ilgili materyallerin eksikliğine dikkatleri çekmişlerdir.

105. Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasa Çerçevesi'nin 4. maddesindeki güvencelere rağmen topluluk dillerinin belediyelerde resmi dil olarak kullanılabilmesi için %5'lik bir sınır konulmuştur. Buna göre belediye sınırları içindeki herhangi bir azınlık grubu nüfusun %5'inin altındaysa sözkonusu azınlığın dili kullanılmamaktadır. Bu durum Kosova'daki azınlıkların haklarına ilişkin en büyük sorunu teşkil etmektedir. İHGD delegasyonu yapmış olduğu görüşmelerde, daha önceki uygulamanın belediye sınırları için nüfus dağılımı her ne olursa olsun Kosova'daki tüm azınlık dillerinin resmi dil olarak kullanıldığını öğrenmiştir. % 5'lik sınırlama daha önceki uygulamayla kıyaslandığında önemli bir gerileme niteliğindedir.

106. Kosova'da Balkanların genel bir sorunu niteliğinde olan Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların okul, sağlık ve sosyal yardım kurumlarına erişim konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır.

107. Kosova'daki dikkate değer bir diğer temel veri ülkedeki Arnavut milliyetçiliğidir. Arnavutlukla birleşme idealini taşıyan aşırı düzeydeki Arnavut milliyetçiliği, zaman zaman Kosova'nın etnik mozaiki açısından endişe verici gerginliklere yol açabilmektedir. Arnavut milliyetçiliğinin dikkat çekici yönü Kosova'daki Arnavutların çoğunluk olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bölgedeki etnik milliyetçilik genel bir sorundur. Mevcut çatışmaların hemen hepsi etnik motivasyondan kaynaklanmaktadır.

d) Mülteciler ve Geri Dönüşler

108. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin tahminlerine göre, Nisan 1999 başı itibariyle Kosova'da yaşanan etnik temizleme kampanyası nedeniyle 226.000 mülteci Arnavutluk'a, 125.000 mülteci Makedonya'ya, 33.000 mülteci Karadağ'a kaçmıştır. Mayıs 1999 sonu itibariyle rakamlar 230.000 üzerinde mülteci Makedonya'ya, 430.000 üzerinde mülteci Arnavutluk'a, 64.000 civarında mülteci Karadağ'a, yaklaşık 21.500 mülteci Bosna-Hersek'e ve 61.000'nin üzerindeki mülteci de diğer ülkelere sığınmıştır. Ayrıca nüfusun önemli bir bölümü ülke içinde yerinden edilmiştir. Kosova'nın kendi içinde yaklaşık 580.000 kişi evsiz kalmıştır. Mayıs 1999 sonu itibariyle Kosova nüfusunun yaklaşık %90'ı evlerinden kovulmuştur^{xxix}.

Kosova'da çatışmalar sırasında ölen UÇK Gerillalarının mezarlarında Arnavutluk Bayrakları dalgalanıyor ve mezarlıklardaki çiçekler her gün yenileniyor. ©İHGD

109. Kosova'ya geri dönüşlerin başlamasıyla birlikte tutulan kayıtlar çatışmalar sırasında Kosova dışındaki ülkelere kaçan mülteci ve sığınmacıların sayısı ve dağılımı başlangıçtaki kayıtlardan farklılıklar gösterebilmektedir. Temmuz 1999 ve Mart 2001 tarihleri arasında 176.457 Kosovalı Kosova'ya geri dönmüştür. Geri dönüşlerin 17,546 tanesi komşu ülkelerden (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Karadağ) ve 158.921 tanesi komşu olmayan ülkelere (Almanya, İsviçre, Norveç, Avusturya, Belçika, ABD, Avustralya, İngiltere,

Hollanda, Fransa, İsveç, Danimarka, Kanada, Türkiye, Slovenya, İspanya, İrlanda, Portekiz, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Polonya, Finlandiya, Macaristan, Lüksemburg, İtalya, İsrail, Slovakya, Malta, Romanya, İzlanda, Yeni Zelanda, ve Japonya) gerçekleşmiştir. Geri dönüşler halen devam etmektedir^{xxx}. 1999'dan beri 31 Ağustos 2006 itibarıyla 15.615 azınlık mensubunun geri döndüğü tespit edilmiştir^{xxxı}. Kosova Ombudsmanı UNMIK verilerine dayanarak Yıllık raporunda 47.738 kişinin daha Kosova'ya geri döndüğünü belirtmektedir.^{xxxii}

110. Mültecilerin geri dönmesiyle ilgili olarak UNMIK, Kosova Özyönetimi Geçici Kurumları ve Sırbistan Hükümeti arasında Gönüllü ve Devam Eden Geri Dönüşlere dair Protokol 6 Haziran 2006'da güncellenerek kabul edilmiştir^{xxxiii}. UNMIK devam eden geri dönüşlere dair bir el kitabı hazırlayarak geri dönüşlerle ilgili çalışmalarını devam ettirmektedir^{xxxiv}.

IV – Makedonya

a) Genel Politik Durum

- Güvenlik

111. 2001 yılında Makedonya Cumhuriyeti'nde patlak veren şiddet olayları NATO ve uluslararası toplumun Güney Sırbistan'da yürüttüğü olumlu çalışmaları ikinci plana itti. Aşırı etnik Arnavutların huzursuzluk ve devlet güvenlik güçleri ile kendilerini Ulusal Kurtuluş Ordusu (UKO/NLA) olarak adlandıran grup arasındaki çatışmaları arttırmak için giriştikleri eşgüdümlü çabalar Mart ayında Tetovo şehri ve civarında büyük mal ve can kaybına yol açmıştı. Yaz başlarına gelindiğinde etnik Arnavutlar ülkenin doğu ve kuzey kesimlerinde geniş toprak parçalarını ele geçirmişlerdi. Buna karşılık hükümet, olayları bastırmak için gereğinden büyük çapta kuvvet kullanıyordu. NATO açısından istikrarsızlığın yeniden canlanması olasılığı ciddi bir politik sorun haline gelmişti Makedonya Cumhuriyeti'nin* varlığı tehlikeye girmişti.^{xxxv}

112. NATO, Üsküp hükümetinin en üst düzeyli yetkililerinin onayıyla, güvenlik ile ilgili konuları yürütmeyi üstlendi. Bu görev çatışmalara bir son vermeyi ve ordu, güvenlik güçleri ve NLA'yı ayırmak için gereken ortamı yaratmayı kapsıyordu. Lord General Robertson, Güney Sırbistan'da olduğu gibi, yine Bay Feith ve onun kriz yönetimi grubuna başvurarak kendilerinden ateşkesin sağlanabilmesi ve tarafların politik görüşmeleri desteklemeye ikna edilmeleri için ilgili silahlı gruplarla bir iletişim kanalı oluşturmalarını istedi. Makedonya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Boris Trajkovski'nin ricası üzerine Lord General Robertson özel danışmanı ve NATO sözcüsü Mark Laity'i ana temas noktası olmak ve çalışmalarını Devlet Başkanı'nın ofisinden yürütmekle görevlendirdi (bkz. bu sayıdaki Mark Laity makalesi). Kriz büyüdükçe Üsküp'ün bu krizi kendi başına çözümleyemeyeceği belli oldu. Devlet Başkanı Trajkovski 14 Haziran'da NATO'dan krizin bastırılması, özellikle grupların silahtan arındırılması için yardım istedi. Buna cevaben Kuzey Atlantik Konseyi bu konuda yürütülecek herhangi bir NATO operasyonunun çapı ve zaman

Üsküp'te yılların eskitemediği Taş Köprü. © İHGD

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

açısından kısıtlı olması gerektiğini bildirdi.^{xxxvi}

113. Birkaç yoğun haftadan sonra yukarıdaki şartlar sağlandı ve AB/ABD aracılığıyla 13 Ağustos'ta Ohrid'de bir Çerçeve Anlaşması imzalandı. Artık NATO'nun silah toplama planı, *Operation Harvest* başlayabilirdi. Bunu takip eden 30 günde binlerce NATO askeri önceden belirlenen noktalarda yaklaşık 4,000 kadar silah topladı. Ekim ayı başlarında görev tamamlanmış, ve UKO artık silahlı bir örgüt olmaktan çıkmıştı. Eski UKO militanları hükümetin getireceği bir aften yararlanarak sivil hayata döneceklerdi. *Operation Harvest* sonrasında, yine Üsküp'ün ricası üzerine NATO, devlet güçlerinin eski kriz alanlarına geri dönüşlerini kontrol etmek amacıyla bölgede bulunan AB ve AGİT gözlemcilerini korumak üzere burada birkaç yüz kişilik bir kuvvet bırakmayı kabul etti. Birkaç yüz kadın ve erkekten oluşan yeni NATO kuvveti (*Task Force Fox*) o günden beri sınırlı bir görev yönergesi çerçevesinde çalışmaya devam etmektedir. 2003 yılında NATO bölgedeki operasyonlar için sorumluluğu AB'ne devretmiştir.^{xxxvii}

114. İHGD Delegasyonu Makedonya Cumhuriyetine yapmış olduğu ziyaret sırasında barış ve güven ortamının makul bir sevide olduğunu ve Makedonya Cumhuriyetinin çatışmaların yol açtığı yaraları uluslar arası toplumun da yardımını alarak hızla sarmakta olduğunu gözlemlemiştir. Makedonya'daki genel insan hakları durumunu gözlemleyebilmek için İHGD delegasyonu imkânları doğrultusunda sınırlı sayıda STK ile görüşme şansı elde edebilmiştir. İHGD delegasyonu Makedonya ziyareti sırasında Makedonya Açık Toplum Enstitüsü ve Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği (MATUSİTEP) ile görüşme şansı yakalamıştır.

- Siyasi Sistem

115. Makedonya yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrılığı ilkesine dayalı parlamenter bir demokrasidir. Anayasa^{xxxviii} ülkenin en yüksek yasasıdır. Cumhurbaşkanı beş yıllık bir dönem için halkoyu ile seçilir. Cumhurbaşkanı başbakanı atar. Kabine ya da bakanlar kurulu Sobranje'de¹ salt çoğunluğa göre seçilir.^{xxxix}

116. Cumhurbaşkanı devletin başı, Cumhuriyeti temsil eden kişi, Makedonya ordularının başkomutanıdır ve milli güvenlik konseyine başkanlık eder. Cumhurbaşkanı genel, gizli ve doğrudan seçimle beş yıllık bir dönem için üst üste en fazla iki kez seçilir. Cumhurbaşkanının bazı görevleri şunlardır: Hükümetin kurulması için gerekli işlemleri gerçekleştirmek, büyükelçilerin ve diğer diplomatik görevlilerin atanması ya da görevden alınması ile ilgili kararname hazırlamak; yargıçlar arasında anayasa mahkemesi ve cumhuriyet yargı konseyine üye seçilmesi teklifinde bulunmak; güvenlik konseyi üyelerini atamak.^{xl}

- Yürütme

117. Yürütme gücü başbakan ve bakanlardan meydana gelen hükümettedir. Cumhurbaşkanı başbakanı atar, bu atama meclisin onayına tabidir. Hükümet meclisteki tüm milletvekili sayısının salt çoğunluğu ile seçilir. Hükümet günlük hükümet işlerini yapar ve meclise karşı sorumludur. Meclise yasa teklifleri sunar ve yasama organınca onaylanan yasa ve düzenlemelerin nasıl uygulanacağını kararlaştırır. Hükümet ayrıca kararname hazırlar ve yasaların uygulanması ile ilgili diğer düzenlemeleri gerçekleştirir. Bunlara ek olarak hükümetin anayasa ve kanunlar çerçevesinde kamu görevlilerini göreve atama ya da görevden alma yetkisi vardır. Hükümet bakanlardan ve yasaların belirlediği diğer mülki erkândan oluşur.

¹ Makedonya Meclisi.

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

118. Yasama gücü Sobranje adlı 120 üyeli meclistedir. 120 üyenin 85'i doğrudan halkoyu ile, 35'i ise partilerin nispi oy oranlarına göre dört yıllık bir dönem için belirlenir. Meclis Üsküp'te toplanır ve yasalar, önergeler hazırlamak; uluslararası anlaşmaları onaylamak vb. işleri yürütür.

- *Yargı*

119. Yargı gücü mahkemelerdedir. 1995 Mahkeme kanununa göre 27 bidayet mahkemesi, 3 temyiz mahkemesi ve bir yüksek mahkeme vardır. Ayrıca üyeleri Sobraine tarafından seçilen bir anayasa mahkemesi de mevcuttur. Mahkemeler özerk ve bağımsızdır. Hakimler anayasa, yasalar ve anayasaya uygun olarak onaylanmış uluslararası anlaşmalara göre karar verirler. Mahkeme tipleri, mahkemelerin görev ve yetki alanları, kuruluşları, fesihleri, örgütlenmeleri ve oluşumları ile izleyecekleri süreçler Sobraine temsilcilerinin 2/3'ünün oyu ile onaylanan bir yasa tarafından belirlenmektedir. Sobraine yargıçların dokunulmazlıklarını da güvence altına alır. Bir yargıcın görev ve yetkileri diğer kamu görevleri ya da siyasi bir parti üyeliği ile kıyaslanamaz. Yargıçların siyasi etkinlikte bulunmaları yasaktır. Makedonya Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi ülkedeki en yüksek mahkemedir ve diğer mahkemelerin yasalarla uyum içinde çalışmalarını sağlar.

b) Genel İnsan Hakları Durumu

120. Makedonya Nisan 1993'den beri Birleşmiş Milletlerin, Kasım 1995'den beri Avrupa Konseyinin bir üyesidir. Makedonya 18 Ocak 1994'den beri BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin tarafıdır. Kasım 1995 itibariyle Avrupa Konseyinin üyesi olan Makedonya Nisan 1997 itibariyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin tarafıdır.

121. Makedonya Anayasasının Giriş Kısmı Anayasanın insan haklarını, vatandaşların özgürlüklerini ve etnik eşitliği garanti altına aldığını belirtmektedir. Ayrıca Makedonya Anayasasının *Birey ve Yurttaşların Temel Hak ve Özgürlükleri* başlıklı II. Bölümü doğrudan insan hakları ve özgürlüklerinin korunmasında tahsis edilmiştir. Anayasanın 9 ve 54. maddeleri arasındaki 45 maddelik II Bölüm Kişisel ve Siyasal Hak ve Özgürlükleri; Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakları; Temel Hak ve Özgürlüklerin Garanti Altına Alınmasını içermektedir^{xli}.

122. Makedonya'da insan haklarıyla ilgili faaliyet gösteren çeşitli sivil toplum örgütleri bulunmaktadır. Makedonya İnsan Hakları Helsinki Komitesi ve Makedonya Açık Toplum Enstitüsü bunların başında gelmektedir. Ayrıca Makedonya'da yaşayan etnik gruplarca oluşturulmuş ve çalışma programlarına insan haklarının korunmasını almış sivil toplum örgütleri bulunmaktadır.

123. İHGD delegasyonu görüşme yapabildiği sivil toplum örgütlerinden Makedonya'daki en temel insan hakları sorunlarının polis şiddeti, etnik gruplara yönelik ayrımcılık ve mülkiyet hakkı olduğuna dair bilgiler edinmiştir.

124. Polis şiddeti konusunda, başta AGİT misyonu olmak üzere bölgede faaliyet gösteren uluslar arası toplumun oldukça kapsamlı çalışmaları bulunmaktadır.

125. Makedonya'da en fazla ayrımcılığa uğrayan etnik grup Balkanlarda habise bir sorun halini almış gibi görünen Roman Toplumunun haklarıdır. Sivil toplum örgütleri Avrupa'da Romanların 10 yılı kapsamında oldukça etkin faaliyetler yürütmektedir. Ancak Roman toplumunun ayrımcılık konusunda yaşadığı benzer sorunlar Müslüman Türk toplumu dahil olmak üzere Makedonya'daki diğer etnik gruplar için de geçerlidir. Temel insan hakları sözleşmelerinin kabul edilmesine rağmen uygulanmaması, mülkiyet hakkı konusunda alınan

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

kararların hayata geçirilmemesi, başta AIHM olmak üzere uluslar arası mekanizmalara başvuru konusunda yaşanan bilgi eksikliği, basında farklı etnik grupların dillerinin kullanılmaması, eğitim hakkı ve anadilde eğitim konusunda yaşanan sıkıntılar bunların başında gelmektedir.

c) Azınlıklar

126. 1994 tahmini verilerine göre Makedonya'nın %66,6'sı Makedon, %22,7'si Arnavut, %4'ü Türk, %2,2'si Roman, %2,1'i Sırp ve diğer etnik gruplar %2,4'dür. Toplumun %70'i Makedonca, %21'i Arnavutça, %3'ü Türkçe, %3'ü Sırp-Hırvatça konuşmaktadır. Makedonya'da toplumun %67'si Doğu Ortodoks, %30'u Müslüman, %3'ü diğeridir.

127. Makedonya Anayasasının Giriş bölümüne göre Arnavutlar, Türkler, Vlaklar, Romenler ve diğerleri dahil olmak üzere Makedonya halkının hepsi anayasada belirtilen hak ve özgürlüklerden eşit şekilde yararlanabilir ve Makedonya Cumhuriyeti Makedonya'da yaşayan herkesin bir ulus devletidir.

128. Makedonya Anayasasının Giriş bölümünde Makedonya'da yaşayan herkes demesine rağmen Romanların adının geçmemesi, ne yazık ki Romanlar açısından ayrımcı muamele ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca Makedonya'da yaşan Türkler gibi pek çok diğer etnik grup kendisini azınlık olarak değil kurucu unsur olarak görmektedir. Buna rağmen ana dilde eğitim, resmi dairelerde kendi anadillerinin kullanılmaması gibi nedenlerden ötürü ciddi sıkıntı duymaktadırlar.

Makedonya'daki Türklerin derneği MATUSİTEP'in flaması. © İHGD

129. Anayasanın Giriş ve II Bölümündeki Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarla ilgili hükümlere rağmen Makedonya'daki farklı etnik grupların kültürel haklarıyla ilgili yaşadığı sıkıntılar yasal açıdan olduğu kadar ciddi bir kavram kargaşasına da neden olmaktadır. Makedonya'da yaşayan etnik grupların kendilerini azınlık olarak değil de kurucu unsur olarak görmesi bunun temel nedenlerinden biridir. Bu durum yasalarda ve pratikte özel bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır.

TAVSİYELER: İnsan Hakları Olmadan Barış Olmaz!

130. İHGD delegasyonu dünyadaki diğer örneklerinde ve mevcut bulunduğu Türkiye örneğinde de olduğu gibi, insan hakları olmadan kalıcı bir barış ortamının da olamayacağı görüşündedir. Bu yüzden bölgedeki tüm ülkeler uluslar arası düzeyde kabul görmüş ve saygın bir yer edinmiş uluslar arası insan hakları sözleşmelerini çekincesiz bir şekilde onaylamalı ve uygulamalıdır.

131. Kosova ve Sırbistan dahil olmak üzere Eski Yugoslavya Cumhuriyeti'nden bağımsızlığını ilan eden tüm ülkelerde, uluslar arası toplumun denetiminde ve ivedilikle nüfus sayımı yapılmalıdır. Nüfus sayımları sivil toplum örgütlerinin de bağımsız ve tarafsız gözlemcileri tarafından takip edilebilmelidir. Nüfus sayımları özellikle bölgedeki etnik dağılımı, din ve ulusal kökenini de yansıtarak, en doğru verileri elde edebilecek şekilde düzenlenmelidir.

132. Kosova ve Sırbistan dahil olmak üzere Eski Yugoslavya Cumhuriyetinden bağımsızlığını ilan eden tüm ülkelerde düzenlenecek olan nüfus sayımı etnik dağılımın yanı sıra özellikle kadın erkek nüfusunun, çocukların ve engellilerin istatistiklerini en doğru şekilde yansıtacak şekilde düzenlenmelidir.

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

133. Sırbistan Hükümeti ve Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti aranan savaş suçlularının yakalanarak ICYT'ye teslim edilmesi için uluslar arası toplumla işbirliği yapmalıdır.

Uluslararası Topluma Tavsiyeler

134. BM, AGİT ve AB bölgedeki güvenlik ve insan haklarının korunması dahil olmak üzere faaliyetlerini sürdürmeye devam etmelidir.

135. Başta BM'ye bağlı güvenlik görevlileri olmak üzere bölgede faaliyet gösteren ve uluslar arası topluma bağlı olan tüm güvenlik güçlerinin ve yetkililerinin dokunulmazlıkları kaldırılmalı ve yargı kapsamına alınmalıdır.

136. Uluslar arası toplum insani yardım ve güvenliğin temini dışında bölgede insan haklarının korunması yönündeki faaliyetlerine daha fazla önem vermelidir. Bölgedeki insan hakları durumu bağımsız gözlemcilerle düzenli olarak izlenmeli ve raporlar yoluyla kamuoyu bilgilendirilmelidir.

137. Bölgede özellikle gençlere yönelik insan hakları eğitimi ve kültürler arası diyalog faaliyetlerine önem verilmesi ve gerçekleştirilmelidir. Uluslar arası toplum bu konuda fon ayırmalı ve bölgede faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerini desteklemelidir.

138. Bölgedeki insan hakları eğitimi ve kültürlerarası diyalog çalışmaları için öğretmenler ve öğretmen sendikaları motorize bir güç oluşturabilir.

139. Bölgede faaliyet gösteren hukukçuların önemli bir bölümü başta AIHM olmak üzere, UCM ve ICTY başvuru konusunda, ne yazık ki yeterli donanıma sahip değildir. Uluslar arası toplumun da desteğiyle bölgedeki hukukçulara ve özellikle de pratik olarak avukatlık yapanlara yönelik başta AIHM olmak üzere, UCM ve ICTY başvuru konusunda eğitim faaliyetleri düzenlenmeli, düzenlenen faaliyetlerin kapsamı genişletilmelidir.

140. Bölgede adalete erişim konusu oldukça problemlidir. Avukatlık hizmeti, adalete erişim ve özellikle de insan haklarıyla ilgili uluslar arası hukuk mekanizmalarına erişim ciddi maddi imkânlar gerektirmektedir. Bölge halkı söz konusu maddi imkandan yoksun durumdadır. Bu yüzden uluslar arası toplumun desteği ve bölgede faaliyet gösteren Barolarla işbirliği içinde bir adli yardım sistemi geliştirilmelidir.

Son Notlar:

ⁱ *Yugoslavya'nın Dağılması ve Bosna Savaşı Kronolojisi(1986-1995)*, Hazırlayan: Erhan Türbedar, ASAM, Balkan Araştırmaları, www.asam.org.tr/belgeler/BOSNASAVASIKRONOLOJISI.doc web sitesinde mevcuttur; *Kosova ile ilgili önemli olayların kronolojisi, 15/12/2006,- (AP, BBC, CNN, Electronic Telegraph, ABD Dışişleri Bakanlığı)*, Bu içerik SETimes.com için hazırlanmıştır,

<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/special/kosovo/contexts/timeline> web sitesinde mevcuttur; *NATO'nun Karadziç operasyonu yine başarısız,*

01 Nisan, 2004 http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/04/040401_karadzic.shtml web sitesinde mevcuttur; *Eski Yugoslavya Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç'in öldüğü bildirildi*, BBC, 11 Mart, 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/03/060311_milosevic_update.shtml web sitesinde mevcuttur; *Slobodan Miloşeviç öldü*, 14 Mart 2006 Salı, NTV, <http://www.ntvmsnbc.com/news/364802.asp>, web sitesinde mevcuttur; *50 bin Sırp'tan Miloşeviç'e gözü yaşlı veda*, Radikal Gazetesi, 19/03/2006,

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=181791> web sitesinde mevcuttur; *NATO, Karadziç için baskın düzenledi*, 10 Şubat 2007, Cumartesi,

<http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=498598> web sitesinde mevcuttur; *Karaciç'e NATO baskını*, 20 Şubat, 2007

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/02/070220_karadzic_raid.shtml web sitesinde mevcuttur; *Mladiç'in sağ kolu tutuklandı*, 01 Haziran, 2007, BBC,

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/06/070601_tolimir.shtml, web sitesinde mevcuttur; *Sırp lar üç numaralı suçluyu teslim etti*, 02/06/2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=223002> web sitesinde mevcuttur.

ii *Bir katliamın anatomisi: Srebrenitsa kenti, BM tarafından güvenli bölge ilan edildikten iki yıl sonra Bosna savaşının en büyük katliamına sahne oldu*, BBC, 11 Temmuz, 2005.

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/07/050711_sreb_timeline.shtml web sitesinde mevcuttur.

iii *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) - Judgment of 26 February 2007*

<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf?PHPSESSID=6cace9727d828b970455c013db99110b> web sitesinde mevcuttur; *Bu hukukla buraya kadar*, 01/03/2007, The Times, (Başyazı, 27 Şubat 2007),

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214354> web sitesinde mevcuttur; *Soykırım kararı: İlk gözlemler*, Turgut Tarhanlı, 01/03/2007, Radikal Gazetesi, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214357> web sitesinde mevcuttur; *Lahey, kusurlara rağmen ileri adım attı*, The Guardian International, 01/03/2007, (Başyazı, 27 Şubat 2007), Radikal Gazetesi, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214355> web sitesinde mevcuttur

iv *Key Figures of ICTY Cases*, Not an official document, Updated: 22 June, 2007, <http://www.un.org/icty/glance-e/index.htm> web sitesinde mevcuttur.

v İHGD Bosna Hersek'teki siyasi sistemin ve özellikle de yargı sisteminin karmaşık yapısı hakkında görüşme yaptığı kurum ve kişilerden veriler toplamış ancak herhangi bir net bilgiye bütünlüklü olarak ulaşamamıştır. Özellikle de Bosna Hersek Federasyonunun farklı kantonlardan oluşması beraberinde farklı anayasalar ve buna bağlı bir hukuki sistemi beraberinde getirmiştir. Bosna Hersek Federasyonu'ndaki hukuk sisteminin işleyişi hakkında tamamen farklı bir çalışma yapılması ve her kantonun teker teker ziyaret edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden raporda Bosna Hersek'teki siyasi ve hukuki sistemine dair bilgiler için Southeast European Times (SET) web sitesindeki bilgiler temel alınmıştır. Southeast European Times (SET), BM'nin 1244 sayılı kararı çerçevesinde ABD Savunma Bakanlığı tarafından desteklenen bir web sitesidir. Daha fazla bilgi için bkz. http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/infoCountryPage/setimes/resource_centre/countries/bih?country=BiH#geographyPeople web sitesinde mevcuttur.

vi UNMIK <http://www.unmikonline.org/intro.htm> web sitesinde mevcuttur; *Nato in Kosovo*, KFOR, <http://www.nato.int/issues/kosovo/index.html> web sitesinde mevcuttur.

vii UNMIK, Mandate and Operational Framework, <http://www.unmikonline.org/intro.htm> web sitesinde mevcuttur.

viii A.e.g

ix *Kosovo in October 2006*, http://www.euinkosovo.org/upload_facts/Fact%20Sheet%20October%202006.pdf web sitesinde mevcuttur.

x *Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasası*, UNMIK, http://www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_TUR.pdf web sitesinde mevcuttur.

xi *Kosovo in October 2006*, http://www.euinkosovo.org/upload_facts/Fact%20Sheet%20October%202006.pdf web sitesinde mevcuttur.

xii UNOSEK, <http://www.unosek.org/unosek/index.html> web sitesinde mevcuttur.

xiii *The Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement*, <http://www.unosek.org/unosek/en/statusproposal.html> web sitesinde mevcuttur.

xiv *Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasası*, UNMIK, http://www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_TUR.pdf web sitesinde mevcuttur.

xv A.g.e

Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları: Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya -2007	www.rightsagenda.org	İnsan Hakları Gündemi Derneği
--	----------------------	-------------------------------

^{xvi} *Kosovo in October 2006*, http://www.euinkosovo.org/upload_facts/Fact%20Sheet%20October%202006.pdf web sitesinde mevcuttur.

^{xvii} *Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasası*, UNMIK, http://www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_TUR.pdf web sitesinde mevcuttur.

^{xviii} A.g.e

^{xix} A.g.e

^{xx} A.g.e

^{xxi} *The Office on Missing Persons and Forensics (OMPF)*, http://www.unmikonline.org/justice/ompf/ompf_reports.htm web sitesinde mevcuttur.

^{xxii} *Facts and figures*, NATO, <http://www.nato.int/kosovo/history.htm> web sitesinde mevcuttur.

^{xxiii} *Kosovo in October 2006*, http://www.euinkosovo.org/upload_facts/Fact%20Sheet%20October%202006.pdf web sitesinde mevcuttur.

^{xxiv} *Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasası*, UNMIK, http://www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_TUR.pdf web sitesinde mevcuttur.

^{xxv} *Kosovo in October 2006*, http://www.euinkosovo.org/upload_facts/Fact%20Sheet%20October%202006.pdf web sitesinde mevcuttur.

^{xxvi} *Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasası*, UNMIK, http://www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_TUR.pdf web sitesinde mevcuttur.

^{xxvii} A.g.e.

^{xxviii} A.g.e.

^{xxix} *Facts and figures*, NATO, <http://www.nato.int/kosovo/history.htm> web sitesinde mevcuttur.

^{xxx} *Kosovo Humanitarian Update Office For The Co-Ordination Of Humanitarian Affairs*, Tuesday, 2st May 2001 ISSUE No. 36

^{xxxi} *Kosovo in October 2006*, http://www.euinkosovo.org/upload_facts/Fact%20Sheet%20October%202006.pdf web sitesinde mevcuttur.

^{xxxii} *Ombudsperson Institution in Kosovo Seventh Annual Report 2006 – 2007 addressed to the Assembly of Kosovo*, p.41, <http://www.ombudspersonkosovo.org> web sitesinde mevcuttur.

^{xxxiii} *Protokol on Voluntary and Sustainable Return Between United Nation Interim Administration Mission in Kosovo*, <http://www.unmikonline.org/pio/returns/Protocol-on-returns-eng.pdf> web sitesinde mevcuttur.

^{xxxiv} *Revised Manual for Sustainable Return*, July 2006 Priština, http://www.unmikonline.org/srsg/orc/documents/Manual_ENG.pdf web sitesinde mevcuttur.

^{xxxv} *Uçurumun Kenarından Dönmek*, NATO, 2002, http://www.nato.int/docu/review/2002/issue4/turkish/art2_pr.html web sitesinde mevcuttur; *NATO in Balkans, Briefing, Operation Harvest*, NATO, February 2005 <http://www.nato.int/docu/briefing/balkans/balkans-e.pdf> web sitesinde mevcuttur

^{xxxvi} A.g.e.

^{xxxvii} A.g.e.

^{xxxviii} *Macedonia – Constitution*, Adopted on: 17 Nov 1991, http://www.servat.unibe.ch/law/icl/mk00000_.html web sitesinde mevcuttur.

^{xxxix} *Facts, Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti*, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/infoCountryPage/setimes/resource_centre/countries/macedonia?country=Macedonia#geographyPeople web sitesinde mevcuttur.

^{xl} A.g.e.

^{xli} *Macedonia – Constitution*, Adopted on: 17 Nov 1991, http://www.servat.unibe.ch/law/icl/mk00000_.html web sitesinde mevcuttur.